

s. EMILIA ZDEB

DZIEJE RORAT W POLSCE (Studium historyczno-liturgiczne)

- I. Geneza i rozwój rorat w Polsce
- II. Sposób odprawiania rorat

„Maryja Dziewica, która przy Zwiastowaniu anielskim poczęła w sercu i w ciele Słowo Boże i dała światu Życie, uznawana jest i czczona jako prawdziwa Matka Boga i Odkupiciela”¹.

W polskiej pobożności ta forma czci NMP znalazła wyraz przede wszystkim w adwentowej mszy wotywniej „Rorate”.

Dzieje tej, do dziś bardzo żywej praktyki nie są monograficznie opracowane. Spotykamy tylko drobne wzmianki o roratach często sprzeczne ze sobą² oraz artykuły zajmujące się rubrycystyczną³ stroną tej wotywy.

Najwięcej zajmowano się rorantystami katedry krakowskiej i wrocławskiej⁴. Pisano również o tradycji palenia siódmej świecy w czasie rorat⁵.

Dotychczasowy niezadowolający i błędny stan badań upoważnia do podjęcia tego tematu. Należałoby szukać odpowiedzi na następujące pytania: Kiedy i gdzie spotykamy najstarsze ślady rorat w Polsce? Czy są one rodzimego, polskiego pochodzenia, czy zostały przyjęte z innych krajów? Co wpływało na rozwój rorat w Polsce? Jaki jest udział iudu w roratach na przestrzeni wieków? Jakie zwyczaje są z nimi związane?

Do opracowania tego zagadnienia wykorzystano 83 kodeksy liturgiczne rękopiśmienne i 7 drukowanych. Główną podstawę źródłową

1. Konstytucja dogm. o Kościele, art. 53.
2. J. Michałak, *Zarys liturgiki*, Płock 1939, s. 173; S. Renata, *Vivere cum Ecclesia*, Kraków 1958, s. 42—43; G. M. Roschini, *Mariologia* t. 2, cz. 3 *De singulari cultu Beatae Mariae Virginis, Romae* 1948, s. 262; K. Górski, *Od religijności do mistyki*, Lublin 1965, s. 53.
3. Ł., *Roraty w Polsce*, „Gazeta kościelna”, Lwów 1900, s. 508; R. Michałek, *Roraty w świetle nowych przepisów liturgicznych „Homo Dei”* 31(1962) s. 349.
4. J. Fijałek, *Królowa Korony Polskiej*, „Przegl. kośc.” 1(1901) 409—418; 2(1902) 108—125; A. Chybiński, *Nowe materiały do dziejów kapeli Rorantystów w kaplicy Zygmuntońskiej na Waweli*, Lwów 1925.
5. B. Arciszewski, *Wykład historyczny i moralny świąt, obrzędów, zwyczajów Kościoła Katolickiego*, Lwów 1852, s. 26.

stanowią mszały zakonne i diecezjalne oraz gradualy z IX—XV w., które ukazują nam, w jakim czasie była już znana adwentowa wotywa „Rorate” i jaką formę miał formularz, następnie umożliwiając nam stwierdzenie współzależności liturgii diecezjalnej i zakonnej. Wykorzystane w pracy kodeksy liturgiczne używane podczas adwentowej wotywy „Rorate” pochodzą z różnych stron Polski. Najbardziej jest reprezentowany Śląsk ze względu na najbogatszy księgozbiór ksiąg liturgicznych. Znajdują się one w bibliotekach: Kapitulnej i Uniwersyteckiej, we Wrocławiu, gdzie przechowywane są kodeksy liturgiczne klasztorów cysterskich ze Śląska, augustianów, norbertanów, dominikanów oraz księgi liturgiczne kościołów parafialnych: św. Elżbiety, św. M. Magdaleny we Wrocławiu, kolegiaty św. Jakuba w Nysie. Dosyć liczne są kodeksy Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie oraz Biblioteki Kapitulnej w Krakowie. Korzystano również z rękopisów bibliotek: Kapitulnej w Kielcach, Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, Seminarium w Lublinie, oo. dominikanów w Krakowie, Biblioteki Narodowej w Warszawie. Poza tym wykorzystalam również mszały drukowane, które wykazują, jakie formy modlitw zyskały sobie większą popularność i przetrwały aż do wprowadzenia uchwał Soboru Trydenckiego. Sprawdzianem, czy i w jaki sposób odprawiano roraty są wiadomości pochodzące z innych źródeł, jak statuty synodów polskich, fundacje, bractwa oraz autentyczne dokumenty św. Kongregacji Obrzędów.

Przy opracowaniu zwyczajów związanych z roratami nie mogliśmy się oprzeć na starszych źródłach, ponieważ nie istnieją. Spotykamy wiadomości dopiero w pracach folklorystycznych i w ankietach przeprowadzonych w ostatnich latach.

I. GENEZA I ROZWÓJ RORAT W POLSCE

1. POWSTANIE FORMULARZA „RORATE” W LITURGII RZYMSKIEJ

Formularz adwentowy wotywy „Rorate” podobny jest do formularza środy Suchych Dni grudnia oraz do formularza uroczystości Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny. Dotychczas nie wykazano jakie jest powiązanie między adwentową wotywą „Rorate” a formularzami tych dwu dni.

Liturgia Adwentu starsza jest od liturgii święta Zwiastowania, stąd wydaje się, że w niej leży źródło wotywy „Rorate”. Najstarsze ślady liturgii Adwentu pochodzą z liturgii wschodniej: z połowy V w. z okolicy Antiochii oraz z Rawenny, gdzie są pewne wpływy bizantyjskie⁶. Biskup Rawenny Piotr Chryzolog († 450 r.) wygłasza kazanie przed Bożym Narodzeniem na temat Zwiastowania (Sermo 140)⁷. A więc już w V w. Adwent, przynajmniej jego ostatni okres ma pewien wydźwięk maryjny.

W tym mniej więcej czasie powstaje święto Zwiastowania obchodzone dnia 18 grudnia w Adwencie. Datę tę posiadają liturgie wschodnie rozpowszechnione na Zachodzie: mozarabska, mediolańska⁸. W li-

6. W. Croce, *Adwent*, *Lexikon für Theologie und Kirche*, I, (1957) 160.

7. P. Chryzologus, *Sermo 140*, *Patr. Lat.* 52, 575—577.

8. F. Carbol, *Annonciation*, *Dictionnaire d'archéologie chretienne et de liturgie* I, 2249.

turgii rzymskiej obchodzone tajemnicę Zwiastowania pierwotnie również w Adwencie, a mianowicie w środę Suchych Dni grudnia. Jeszcze za Leona Wielkiego Suche Dni grudniowe miały charakter dziękczynny (za plony)⁹, ale już w VI w. środa Suchych Dni otrzymała charakter maryjny (Offertorium: „Ecce Virgo concipiet” — obecnie ant. na Komunię), jeszcze bardziej podkreślony przez Grzegorza Wielkiego poprzez wprowadzenie do jej formularza introitu „Rorate”, lekcji o dziewiczym poczęciu i narodzeniu, oraz ewangelii o Zwiastowaniu¹⁰.

Tymczasem powstało na Wschodzie nowe Święto Zwiastowania, obchodzone nie w Adwencie, ale 25 marca; data zależna jest od uroczystości Bożego Narodzenia. Wzmianki o nim spotykamy w kazaniu Abrama biskupa Efezu (VI w.) na święto Hypapante (MB Gromniczej) i na Zwiastowanie Bogarodzicy¹¹. Święto Zwiastowania znajduje się w Kronice Pąschalnej (692 r. prawdopodobnie z Konstantynopola), oraz w kanonie (52) Synodu w Konstantynopolu z 692 r.¹² W Rzymie przyjęło się w ciągu VII w. Święto to miało charakter święta Pańskiego — wskazują na to nazwy (annuntiatio Domini, annuntiatio Dominice incarnationis, Conceptio Dcmini nostri Jesu Christi)¹³ — dlatego może dopuszczono jego obchód w marcu, tzn. w okresie przypadającym prze-ważnie w czasie Wielkiego Postu. W Hiszpanii jednak (Toledo 656 r.) i w Mediolanie nie przyjęto nowej daty, lecz obchodzono tylko stare święto ku czci Zwiastowania 18 grudnia¹⁴.

Formularz „Rorate” tego święta 18 grudnia spotykamy w mszałach IX—XII w. różnie używany: albo tylko w sam dzień 18 grudnia: jako Missa de exceptatio (exceptatio = conceptio)¹⁵, albo jako formularz całego tygodnia przed Bożym Narodzeniem („In hebdomada ante natale Domini”)¹⁶, albo jako „missa quotidiana de adventu”¹⁷. Wszystkie te źródła pochodzą z północnych Włoch i wskazują na wpływy liturgii ambrojańskiej.

Nasuwa się pytanie: Jaki zachodzi związek między formularzem środy Suchych Dni grudnia, oraz formularzem święta Zwiastowania a adwentową wotywą „Rorate”?

Msza środy Suchych Dni grudnia stała się w średnich wiekach bardzo popularną; z nią były związane liczne zwyczaje ludowe, nadano jej nazwę „Missa aurea”, używano jej w początkach XIII w. i poza środą Suchych Dni — jako wotywy o Najświętszej Maryi Pannie.

9. Leon Wielki, Mowy, przeł. K. Tomczak. Poznań 1958, s. 44.

10. W. Croce. Die Adwentmessen des römischen Missale in ihrer geschichtlichen Entwicklung, Zeitschrift für kath. Theologie, 74 (1952), z. 3, s. 310 n.

11. J. Pascher. Das liturgische Jahr, München 1963, s. 624.

12. Tamże, s. 624; K. A. Kellner, Heortologie oder die geschichtliche Entwicklung des Kirchenjahres und der Heiligenfeste von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart, Freiburg i. Br. 19113, s. 169.

13. L. Eisenhofer, Handbuch der katholischen Liturgik, t. 1 Freiburg i Br 1932, s. 592; J. Pascher, Das Liturgische Jahr, s. 624.

14. F. Cabrol, art. cyt., 2243.

15. Mszał z Val-Traglia XII w. (A. Wilmart, Exceptatum, DACL V, 950); Missale plenum X/XII w. A. Ebner, Quellen und Forschungen zur Geschichte und Kunstgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter, Iter Italicum, Graz 1957, s. 28.

16. A. Wilmart, art. cyt.

17. Tamże.

Pierwsza wzmianka o takiej wotywie pochodzi z klasztoru św. Go-deharda z Hildesheim, a następnie z parafii św. Maurycego tego samego miasta. Gdy proboszcz tej parafii został biskupem (1319—1331) odprawiano również w katedrze w Hildesheim „złotą mszę” jako wotywę w sobotę po św. Michale¹⁸. „Missa aurea” była odprawiana również w opactwie w Oberaltaich w XVw. jako wotywa¹⁹. Jednakże zarówno w Hildesheim jak i w Oberaltaich nie była to adwentowa wotywa „Rorate”.

Maryjny charakter Adwentu (Hiszpania, Mediolan), ściślej święto Zwiastowania z datą grudniową, oraz okres exceptatio przyjął się na Zachodzie w formie wotywy „Rorate” przez 9 ostatnich dni przed Bożym Narodzeniem (do dziś we Francji i Niderlandach)²⁰. Inne kraje, jak Niemcy, Czechy i Polska, rozciągnęły wotywę „Rorate” na okres całego Adwentu²¹, a Polska nawet w pewnych wypadkach na cały rok. Brak jednakże wyczerpującego źródłowego opracowania zagadnienia formularza „Rorate” w krajach zachodnich; w encyklopediach francuskich nie podano nawet hasła „Rorate”, natomiast encyklopedie niemieckie traktują bardzo ogólnikowo tę sprawę.

Dlatego trzeba prześledzić rozwój rorat w świetle polskich źródeł liturgicznych i pozaliturgicznych.

2. PRZYJĘCIE I ZASIĘG WOTYWY ADWENTOWEJ „RORATE” W POLSCE

a) W świetle źródeł liturgicznych

Źródłami do opracowania zagadnienia przyjęcia i zasięgu wotywy adwentowej „Rorate” w Polsce są zachowane kodeksy liturgiczne, przede wszystkim mszały i graduały.

Analizę zawartości mszałów i graduałów liturgicznych w Polsce zaczniemy od mszałów diecezjalnych a następnie rozpatrzymy zakonne mszały i graduały: cystersów, premonstratensów, kanoników regularnych i dominikanów.

Jedną z najstarszych zachowanych ksiąg liturgicznych jest Missale plenarium (Ordo Romanus et Missale antiquissimum) z XI w.²². W mszale tym poza formularzem „Rorate” na środę Suchych Dni grudnia i na Zwiastowanie, nie ma żadnej wzmianki o wotywie adwentowej „Rorate”. Zachowany z tego samego wieku XI Sakramentarz Tyniecki²³ również nie zna jeszcze adwentowej wotywy „Rorate”.

18. D. U. Berlière, *La messe d'or, Les Questions Liturgiques et Paroissiales* 5(1920) s. 216.

19. Tamże, por. A. Franz, *Die Messe im deutschen Mittelalter*, Freiburg i. Br. 1902, s. 285—286.

20. Święta Kongregacja Obrzędów wydała kilka dekretów pozwalających na mszę „Rorate” przez 9 dni przed Bożym Narodzeniem dla wielu krajów Europy Zachodniej: *Decreta Authentica Congregationis Sacrorum Rituum*, vol. 1 Romae 1901; s. 225; vol. 2 Romae 1898, s. 19, 25, 33, 34; vol. 3 (brm) s. 149; Heuser, Engelamt, W: *Wetzer-Welte Kirchenlexikon der katholischen Theologie*, Freiburg 1886, IV, s. 524.

21. Heuser, art. cyt.

22. BKG Ms 149.

23. BN BOZ ctm 8.

Gniezno

Mszał z XIV w. z Gniezna²⁴ zawiera już adwentową wotywę „Rorate” z następującą rubryką „de beata virgine in mis(is) cotidianis infra tempus adventum Domini”. Między sekwencjami przy prozie „Mittit ad Virginem” podano w rubryce „de beata virgine in adventu domini”. Obok formularza środy Suchych Dni grudnia i Zwiastowania występuje formularz „Rorate” przeznaczony na wotywę adwentową z rubryką „De Domina in adventu” w mszale z Gniezna z przełomu XIV/XV w.²⁵ sekwencja „Mittit ad Virginem” w tekście.

W mszale z tego samego okresu XIV/XV w. z Gniezna²⁶ z tą samą rubryką „De Domina in adventu” występuje wotywa „Rorate” z tą różnicą, że sekwencja „Mittit ad Virginem” znajduje się wśród innych sekwencji z rubryką „In adventu domini de beata virgine”.

Mszał gnieźnieński z końca XV w.²⁷ przy wotywie adwentowej „Rorate” zaznacza „De beata virgine infra adventum” w podobnych tekstach odsyłając do Zwiastowania.

Z formularzem na Zwiastowanie połączona jest wotywa „Rorate” w mszale z drugiej połowy XV w. z Gniezna²⁸ przez rubrykę „si autem in adventu dicere quis voluerit tunc”; sekwencja „Mittit ad Virginem” znajduje się w tekście formularza.

Poznań

W mszale z Poznania z XV w.²⁹ występuje wotywa adwentowa „Rorate” z następującą rubryką „De Sancta Maria in adventu domini”.

Kraków

Mszał krakowski z pierwszej połowy XV w.³⁰ wotywę „Rorate” poprzedza rubryką „In adventu de domina”; przy sekwencji „Mittit ad Virginem” dodaje „In adventu”.

Mszał krakowski z XV w.³¹ przy wotywie na okres Adwentu zaznacza „De domina in adventu”; sekwencja „Mittit ad Virginem” znajduje się w tekście formularza.

Wotywa adwentowa „Rorate” występuje również w mszale krakowskim z około 1450 r.³² z rubryką „De beata virgine in tempore adventus”; w tekście również zawiera prozę „Mittit in Virginem”.

Msza wotywna „Rorate” znajdująca się w mszale krakowskim z drugiej połowy XV w.³³ posiada rubrykę „In adventu de Domina”; sekwencja „Mittit ad Virginem” znajduje się wśród sekwencji bez żadnej rubryki.

24. BKG Ms 150.

25. BKG Ms 141.

26. BKG Ms 93.

27. BKG Ms 146.

28. BKG Ms 143.

29. BKP Ms 67.

30. BKK 1.

31. BKK 2.

32. BJK 4247.

33. BKK 7.

Rękopiśmienny mszał katedry krakowskiej z pierwszej połowy XV w.³⁴ posiada formularz wotywy „Rorate” wraz z sekwencją „Mittit ad Virginem” poprzedzony rubryką „De Beata Virgine Maria in adventu Domini”.

Wrocław

Liczniej i bardziej różnorodnie są zachowane mszały diecezji wrocławskiej.

Mszał z kolegiaty w Głogowie z 1380 r.³⁵ posiada wotywę „Rorate” z rubryką „In adventu de Domina”; sekwencja „Mittit ad Virginem” znajduje się na końcu mszału bez żadnej rubryki.

Pozostałe mszały czternastowieczne diecezji wrocławskiej łączą wotywę „Rorate” z formularzem na Zwiastowanie lub zaznaczają tylko przy sekwencji „Mittit ad Virginem”, że jest przeznaczona na okres Adwentu. Można by nawet, jak się wydaje i z tego szczegółu wyciągnąć wnioski, że znano już w tym okresie adwentową wotywę „Rorate”.

I tak mszał wrocławski z Paczkowa z 1366 r.³⁶ łączy wotywę „Rorate” z formularzem na Zwiastowanie zaznaczając przy nim „In adventu dictur Alleluja: Prophete...”; w tekście zawiera sekwencję „Mittit ad Virginem”.

Kilka mszałów z kościoła M. Magdaleny z Wrocławia zaznacza tylko przy sekwencji „Mittit ad Virginem”, że jest przeznaczona na okres Adwentu. Mszał z kościoła M. Magdaleny z Wrocławia z pierwszej połowy XIV w.³⁷ przy sekwencji „Mittit ad Virginem” podaje rubrykę „De Domina in adventu”. Mszał z tegoż kościoła M. Magdaleny z XIV w.³⁸ przy tej samej sekwencji zaznacza „In adventu Domini de Beata Virgine”, podobna wzmianka jest przy sekwencji „Mittit ad Virginem” w mszale z 1371 r.³⁹ w rubryce „In adventu de domina”. Rubryka mszału z 1330/35 r. z kościoła M. Magdaleny⁴⁰ przy sekwencji „Mittit ad Virginem” podaje „De Sancta Maria in adventu”. Wprawdzie mszał z kościoła M. Magdaleny we Wrocławiu z 1364 r.⁴¹ podaje na końcu incipity wotywy adwentowej, jednakże wydają się być donisane o wiele później, przy sekwencji jednak wyraźnie zaznacza „In adventu de domina” (pierwotna ręka). Mszał z 1381 r. z kościoła M. Magdaleny z Wrocławia⁴² łączy wotywę „Rorate” z formularzem na Zwiastowanie zaznaczając na marginesie „Ave plena, gratia...” i „Prophete...” — teksty wotywy adwentowej; dopisek jest jednakże raczej piętnastowieczny.

Mszały diecezji wrocławskiej z XV w. mają już wzmianki o wotywie „Rorate” bardzo wyraźnie. Wotywa „Rorate” z rubryką „De beata virgine officium in adventu” wraz z sekwencją „Mittit ad Virginem” i z Credo przez cały Adwent znajduje się w mszale z końca XV w.

34. BKK 4.

35. BUWr IF 355.

36. BUWr B 1711.

37. BUWr M 1120.

38. BUWr M 1142.

39. BUWr M 1146.

40. BUWr M 1151.

41. BUWr M 1131.

42. BUWr M 1134.

z Żagania⁴³. Mszał z XV w. ze Śląska⁴⁴ posiada wotywę „Rorate” wraz z sekwencją „Mittit ad Virginem” z następującą rubryką „De beata maria in adventu”. Missale parvum z XV w. ze Śląska⁴⁵ zawiera wotywę „Rorate” z sekwencją „Mittit ad Virginem” poprzedzoną rubryką „De domina”.

Część wrocławskich mszałów z XV w. łączy wotywę „Rorate” z formularzem na Zwiastowanie. Mszał z kościoła św. Jakuba w Nysie z pierwszej połowy XV w.⁴⁶ zaznacza, że teksty do wotywy „Rorate” należy brać z formularza na Zwiastowanie dodając Alleluja: *Prophete*” i sekwencję „Mittit ad Virginem”. W mszale wrocławskim z 1417 r.⁴⁷ z kościoła św. Jakuba w Nysie przy wotywie „Rorate” podano introit, a następnie zaznaczono, że pozostałe teksty należy brać z formularza na Zwiastowanie dodając Alleluja: „*Prophete...*” i sekwencję „Mittit ad Virginem”. Mszał z XV w. z kościoła św. Barbary we Wrocławiu⁴⁸ w tekście formularza na Zwiastowanie podaje, że jeżeli ta msza jest śpiewana w Adwencie wówczas należy jeszcze dodać Alleluja: „*Prophete...*” i sekwencję „Mittit ad Virginem”.

W tekście formularza na Zwiastowanie mszału z kolegiaty w Głogowie z 1470 r.⁴⁹ zaznaczono „In adventu domini dicitur Alleluja *Prophete...*”; sekwencja „Mittit ad Virginem” występuje z rubryką „De Beata Virgine”.

Inne znów mszały łączą wotywę „Rorate” z formularzem środy Suchych Dni grudnia. Mszał wrocławski z XV w.⁵⁰ przy formularzu środy Suchych Dni grudnia zaznacza (ale w dopisku na marginesie) „In adventu de beata virgine Alleluja Ave Maria vel *Prophete Sancti* prosa Mittit ad Virginem Offertorium Ave Maria”. Podobnie przy formularzu środy Suchych Dni grudnia w mszale wrocławskim z XV w. z kolegiaty w Głogowie⁵¹ znajduje się rubryka „si votiva beate virginis tenetur in adventu tunc Alleluja ait *Prophete...*”; sekwencja „Mittit ad Virginem” posiada rubrykę „De domina in adventu”.

W kilku kodeksach piętnastowiecznych diecezji wrocławskiej o wotywie adwentowej świadczą rubryki znajdujące się tylko przy sekwencji „Mittit ad Virginem”. W mszale z kościoła św. Jakuba w Nysie z 1438 r.⁵² podano w rubryce przed sekwencją „Mittit ad Virginem” *Sequentia de beata virgine... in adventu Introit ut de Annuntiatione... Alleluja Prophete sancti...*. Ciekawa jest rubryka przy sekwencji „Mittit ad Virginem” znajdującej się przy formularzu sobotnim „*Salve sancta Parens*” — „In adventu” w mszale wrocławskim z XV w.⁵³ z kościoła św. Jakuba w Nysie.

43. BKWr 154.

44. BKWr 138.

45. BKWr 111.

46. BKWr 75 n.

47. BKWr 48 n.

48. BUWr R 508.

49. BUWr IF 357.

50. BDK XV 40.

51. BUWr IF 360.

52. BKWr 53 n.

53. BKWr 45 n.

Są jednak mszały w diecezji wrocławskiej z XV w., które nie zawierają w swoich rubrykach żadnej wzmianki o adwentowej wotywie „Rorate”; być może, iż mimo, że nie podano tego w rubrykach była odprawiana. Tak np. mszał z kościoła św. Jakuba w Nysie z XV w.⁵⁴ zawiera formularz na Zwiastowanie, środę Suchych Dni grudnia, oraz msze wotywno sobotnie o Najświętszej Maryi Pannie. Specjalnego zaznaczenia wymagałby fakt, że wotywy sobotnie podzielono na okresy liturgiczne, natomiast czas od Adwentu do Bożego Narodzenia nie ma wyraźnie zaznaczonego formularza, co wskazywałoby na to, że brano w tym okresie najprawdopodobniej mszę „Rorate” ze Zwiastowania czy środy Suchych Dni grudnia; przy sekwencji „Mittit ad Virginem” zaznaczono tylko „De domina”. Mszał wrocławski z kolegiaty w Głogowie z 1421 r.⁵⁵ posiada formularz środy Suchych Dni grudnia, Zwiastowania, wotywy sobotniej „Salve sancta Parens”, przy sekwencji „Mittit ad Virginem” podaje rubrykę „De domina”. Rubryki tego mszału niczym nie wskazują na odprawianie wotywy „Rorate”. Podobnie mszał kolegiaty z Głogowa z 1436 r.⁵⁶ również nie zawiera formularza adwentowej wotywy „Rorate”, a nawet sekwencja „Mittit ad Virginem” znajduje się na końcu mszału dopisana późniejszym piśmem. Przy formularzu środy Suchych Dni grudnia dopisano również późniejszym piśmem Alleluja: „Prophete...”.

Przejdźmy teraz do przeanalizowania tekstów rubryk adwentowej wotywy „Rorate” w zachowywanych kodeksach liturgicznych zakonów.

Kanonicy regularni

Zachowany mszał kanoników regularnych laterańskich z 1400 r. z Kraśnika⁵⁷ jest mocno zdekompletowany. Brak w nim tych części, na których mogły być ewentualnie roraty.

Cystersi

Zachowany w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu Graduał pars hiemalis cystersów z XIII w.⁵⁸ nie posiada żadnej wzmianki o adwentowej wotywie „Rorate”.

Natomiast u cystersów śląskich najstarsze zachowane kodeksy liturgiczne z XIII w. posiadają już wotywę „Rorate” na okres Adwentu. Mszał pars aestiva, pochodzący z klasztoru cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim z około 1250 r.⁵⁹ posiada już pełny i odrębny formularz wotywy „Rorate” umieszczony wśród innych wotyw z rubryką „In adventu de s. maria”. Na dolnym marginesie dopisano tekst oracji „Deus qui hodierna”. Graduały opactwa cystersów z Lubiąza z 1250 r.⁶⁰ i z tegoż opactwa z pierwszej połowy XIII w.⁶¹ posiadają jedynie incipity tekstów gradualnych wotywy adwentowej „Rorate” cdsyłając Alleluja do Wigilii Assumptionis, inne zaś śpiewy do formularza środy Suchych

54. BKWr 46 n.

55. BUWr IF 342.

56. BUWr IF 346.

57. BSLb bez sygn.

58. AAP Ms 68.

59. BUWr IF 463.

60. BUWr IF 414.

61. BUWr IF 415

Dni grudnia. Incipity śpiewów gradualnych wotywy adwentowej „Rorate” mają również Graduały: z Jemielnicy (pow. Strzelce Opolskie) z XIII w.⁶² z rubryką „In adventu de Sancta Maria”, oraz Graduał z Kamieńca Ząbkowickiego z 1290 r.⁶³ z rubryką „In adventu de beata”. Podobnie jak w poprzednich Graduałach wszystkie teksty należy brać ze środy Suchych Dni grudnia z wyjątkiem Alleluja, które w obu wypadkach należy wziąć z poprzedzającej wotywy maryjnej na soboty. Ze względu na to, że cystersi byli niechętni prozom, w żadnym z kodeksów trzynastowiecznych nie spotkano sekwencji „Mittit ad Virginem”. Posiada ją tylko wspomniany Graduał z Kamieńca Ząbkowickiego z 1290 r. i to na pierwszej karcie kodeksu, lecz z charakteru pisma można wnioskować, że została dopisana później. W mszale cystersów z pierwszej połowy XIV w. z Jemielnicy (pow. Strzelce Opolskie)⁶⁴ znajduje się wotywa „Rorate” z rubryką „De sancta maria in adventu missa”. Mszał cystersów z Kamieńca Ząbkowickiego z pierwszej połowy XIV w.⁶⁵ zaznacza przy mszy „Rorate” „de sancta maria in adventu”.

Część mszałów cysterskich z XIV w. łączy wotywę „Rorate” z formularzem na Zwiastowanie. Mszał cystersów z Henrykowa z przełomu XIV/XV w.⁶⁶ podaje przy wotywie adwentowej „De beata virgine Rorate celi desuper in adventu domini”, odsyłając do tekstów ze Zwiastowania z wyjątkiem Alleluja: „Virga Jesse”. Cysterski mszał z Kamieńca Ząbkowickiego z XIV w.⁶⁷ posiada przy oracji na Zwiastowanie rubrykę, że w czasie Adwentu odmawia się następującą orację: „Deus qui de beata”.

Wszystkie czternastowieczne mszały cysterskie zawierają wotywę „Rorate”, dlatego przykładowo tylko wzięto pod uwagę jeden mszał piętnastowieczny: cysterski mszał z klasztoru w Rudach Raciborskich z 1424 r.⁶⁸ posiada formularz adwentowej wotywy „Rorate” z następującą rubryką „Missa de beata virgine in adventu domini”.

Augustianie

Dwa mszały z klasztoru augustianów z Żagania z drugiej połowy XIV w. znają już wotywę „Rorate” z rubryką „De beata virgine”. Tekst w obu mszałach jest identyczny, nie tylko w treści, ale nawet co do kolejności zamieszczenia formularzy — przed środą Suchych Dni grudnia. Całe jednak kodeksy nie są identyczne. Zauważa się już różnice przy formularzu na Zwiastowanie. Poza tym jeden z nich posiada sekwencję „Mittit ad Virginem” z rubryką „De domina”⁶⁹, drugi natomiast nie posiada jej wcale⁷⁰.

W mszale z drugiej połowy XIV w. z klasztoru augustianów we Wrocławiu⁷¹ wotywę „Rorate” połączono z formularzem na Zwiastowanie

62. BUWr IF 418.

63. BUWr IF 412.

64. BUWr IF 368.

65. BUWr IF 366.

66. BUWr IQ 192.

67. BUWr IF 353.

68. BUWr IF 345.

69. BUWr IF 365.

70. BUWr IF 364.

71. BUWr IF 367.

poprzez rubrykę umieszczoną na końcu formularza, nakazującą w okresie Adwentu odmawiać tekst modlitwy „In mentibus...”.

Mszał z 1423 r. z klasztoru augustianów z Żagania⁷² posiada osobny formularz wotywy „Rorate” wraz z incipitem sekwencji „Mittit ad Virginem”. Do tej wotywy odnoszą się formularze środy Suchych Dni i Zwiastowania.

Wotywa adwentowa „Rorate” z mszału augustianów z Żagania z 1422/24 r.⁷³ znajduje się przed formularzem środy Suchych Dni grudnia; i do niej odnoszą się formularze środy Suchych Dni grudnia i Zwiastowania.

Mszał zakonny augustianów z Żagania tzw. Missale parvum z drugiej połowy XV w.⁷⁴ zawiera wotywę „Rorate” w połączeniu z formularzem na Zwiastowanie; zaznacza to we wspólnej rubryce „De annuntiatione et per totum adventum”, w tekście również zawiera sekwencję „Mittit ad Virginem”.

Mszał z klasztoru augustianów z Żagania z 1420/30 i z 1461 r.⁷⁵ podobnie jak wspomniany już mszał wrocławski z XV w. z kościoła św. Jakuba w Nysie podaje przy wotywie sobotniej „Salve sancta Parens” Alleluja z rubryką „In adventu Prophete...”. Ten fakt nasuwałby przypuszczenie, że w okresie Adwentu była czasem odprawiana zwykła msza sobotnia.

Premonstratensi

Wotywę adwentową „Rorate” znają również premonstratensi wrocławscy, gdyż w mszale z roku 1340/50⁷⁶ przy formularzu na Zwiastowanie dodaje „in adventu domini dicitur alia complenda”. Występuje ona również w mszale norbertańskim z klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu z 1407 r.⁷⁷ między innymi wotywami z rubryką „In adventu domini officium de beata virgine maria”; w tekście formularza znajduje się sekwencja „Mittit ad Virginem”. Mszał z 1472 r. z tego samego klasztoru⁷⁸ zawiera wotywę „Rorate” z rubryką „In adventu”; w tekście zawiera dwie sekwencje „Mittit ad Virginem” i „Salve porte perpetue”.

Dominikanie

Mszał dominikanów głogowskich z 1459 r.⁷⁹ posiada samodzielny formularz wotywy „Rorate” razem z sekwencją „Mittit ad Virginem” poprzedzony rubryką „In adventu de domina”.

Analiza rubryk adwentowej mszy wotywniej „Rorate” doprowadziła nas do następujących wniosków:

1. Najstarsze kodeksy liturgiczne (XI w.) nie mają żadnej wzmianki

72. BUWr IF 344.

73. BUWr IF 343.

74. BUWr IQ 195.

75. BUWr IF 348.

76. BUWr IF 358.

77. BUWr IF 341.

78. BUWr IF 361.

79. BUWr IF 347.

o adwentowej wotywie „Rorate” (jednakże kodeksy te pochodzą z Bawarii i z Kolonii)⁸⁰.

2. Wotywa adwentowa „Rorate” występuje już w trzynastowiecznych mszałach i graduałach cystersów na Śląsku. Brak jej w graduale cystersów z tegoż wieku z Wielkopolski⁸¹.

3. Oprócz zakonnych mszałów i gradułów z XIV i XV w. wotywę adwentową „Rorate” spotykamy również w wielu kodeksach diecezjalnych z tego okresu. Wyjątki można by wytłumaczyć tym, że brano formularz ze środy Suchych Dni grudnia lub Zwiastowania, które miały teksty bardzo podobne do wotywy adwentowej „Rorate”.

4. Rubryki formularza adwentowej wotywy „Rorate”, oraz związanej z nią sekwencji „Mittit ad Virginem” są w zasadzie jednakowe w całej Polsce. Wyjątek stanowią kodeksy cysterskie, w których bardzo rzadko spotykamy sekwencję „Mittit ad Virginem”, gdyż cystersi byli niechętni prozom⁸².

Jednakże z powyższego zestawienia wylania się problem: Czy nasza wotywa „Rorate”, zawierająca w przeważającej ilości rubrykę „In adventu”, była codzienną wotywą adwentową, czy tylko sobotnią na okres Adwentu.

Pewne argumenty przemawiają za tym, że była odprawiana codziennie:

1. Umieszczenie wotywy „Rorate” w wielu przypadkach w mszale między tekstami formularzy niedziel adwentowych i ferii.

2. W rubrykach nigdy nie podano „in sabbato adventu” natomiast kilka razy zaznaczono wyraźnie „infra adventum”⁸³, a nawet „per totum adventum”⁸⁴ czy też „de beata virgine in miss(is) cotidianis infra tempus adventum”⁸⁵.

3. W kilku przypadkach przy formularzu wotywy „Rorate” umieszczony był uchwyt⁸⁶, co wskazywałoby na częstsze używanie tego formularza.

4. Bardzo często karty, na których znajdował się tekst formularza wotywy „Rorate”, były bardzo przybrudzone (w niektórych wypadkach nie ustępowały pod tym względem nawet kanonowi)⁸⁷.

Są jednak również argumenty przemawiające za sobotnią wotywą adwentową:

80. BKG Ms 149; BN BOZ cím 8.

81. Konwenty cysterskie z Wielkopolski i Pomorza znacznie później przyjęły również kult św. Stanisława niż cystersi śląscy (W. Schenk, Kult liturgiczny św. Stanisława Biskupa na Śląsku, Lublin 1959, s. 115).

82. Tamże, s. 62.

83. BKG Ms 146.

84. BUWr IQ 195.

85. BKG Ms 150.

86. BUWr IF 343 (1422/24 r.), IF 357 (druga poł. XIV w.), IF 364 (druga poł. XIV w.), IF 367 (druga poł. XIV w.), M 1134 (1381 r.), BKWr 54 n (XV w.).

87. BUWr IF 344 (1423 r.), IF 355 (1380 r.), IF 366 (I poł. XIV w.), BKWr 22p (1476 r.), 45 n (XV w.), 48 n (1417 r.).

1. W kilku mszałach umieszczono adwentową wotywę „Rorate” po sobotniej wotywie maryjnej „Salve sancta Parens”; w dwu nawet przypadkach połączono obie wotywy razem⁸⁸.

2. Sobotnia wotywa maryjna podzielona (jak dziś) na okresy liturgiczne. Adwentowa wotywa figuruje albo wśród formularzy grudniowych, jak wyżej (p. 1) zaznaczono, albo wśród sobotnich wotyw z rubryką „In adventu”, z czego można by wnioskować, że odprawiano ją tylko w soboty adwentu.

Wydaje się jednak, że silniejsze argumenty przemawiają za tym, że wotywa „Rorate” była wotywą odprawianą w okresie Adwentu codziennie, co nie wyklucza, że mogły być w pewnych wypadkach odchylenia.

Potwierdzeniem faktu przyjęcia i zasięgu adwentowej wotywy „Rorate” w świetle źródeł liturgicznych, są wiadomości zawarte w innych źródłach. Omówimy je w następnym punkcie.

b) W świetle innych źródeł

W czasie średniowiecza częstą praktyką były fundacje różnych mszy wotywnych przy poszczególnych ołtarzach, tzw. altarie.

Pierwsze wzmianki o fundacjach ołtarzowych mszy „Rorate” spotykamy już w XIV w. w kościele katedralnym w Krakowie. Fundacji mszy „Rorate” w kaplicy przy grobie św. Stanisława dokonał biskup Bodzanta 3 maja 1349 r. Wyznaczył na wieś Olchowę i Pogwizdów dziesięć i nakazał rektorowi kaplicy „de quibus decimis idem Rector seu Minister Capelle suprascripte, qui pro tempore fuerit Canonice institutus in Adventu domini pro offertorio Missae Annunciacionis gloriose virginis Marie solenniter cantande Duas Marcas et Tricesimis diebus”⁸⁹.

Ten sam biskup Bodzanta 2 marca 1357 r. nakazał ponadto altarzyście św. Marcina w katedrze krakowskiej, by corocznie wypłacał wikariuszom katedralnym po dwie grzywny, za które wikariusze mieli odprawiać msze o Zwiastowaniu, czyli „Rorate”⁹⁰.

W statutach biskupa krakowskiego Wysza z 1396 r. spotykamy zarządzenie odnośnie czasu odprawiania rorat. Ten fakt wskazywałby na to, że roraty w tym czasie były już powszechnie znane⁹¹.

Proboszcz parafii Reszel na Warmii w początkach XV w. ofiarował kościołowi ornat, który miał służyć podczas adwentowych Mszy „Rorate”⁹².

J. Nowacki w opracowaniu dziejów archidiecezji poznańskiej podaje, że „ze względu na tę wotywę „Rorate” przeniesiono altarię tuż po

88. BUWr 348; BKWr 45 n.

89. Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława, cz. I od 1166-1363, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874, s. 238.

90. Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, cz. I 1063-1415, wvd. St. Kuraś (Materiały do dziejów Kościoła w Polsce t. 1), Lublin 1965, s. 77 n.

91. Statuta Synodalia Episcoporum Cracoviensium XIV et XV seculi, wyd. U. Heyzmann, W: Starodawne prawa Polskiego Pomniki, t. 4 Kraków 1875, s. 57.

92. G. Matern, Geschichte der Pfarrgemeinde ss. Petri et Pauli in Rössel, Königsberg 1935, s. 193.

93. J. Nowacki, Dzieje archidiecezji poznańskiej, t. 1: Kościół katedralny w Poznaniu, Poznań 1959, s. 352.

1406 r. do nowej kaplicy mansjonarskiej, którą założył w 1403 r. bp Jastrzębiec”⁹³.

Bp Nowak zatwierdził 9 stycznia 1448 r. fundację w Głogowie; altarzysa korzystający z niej był zobowiązany do odprawiania trzech mszy w ciągu tygodnia: „w sobotę o Zwiastowaniu Najświętszej Maryi Panny z formularza mszalnego „Rorate celi” z dodaniem Sekwencji „Ave preclara”⁹⁴.

Wprowadzie nieliczne są wzmianki o odprawianiu rorat w Polsce w źródłach pozaliturgicznych, jednakże wymowa ich jest bardzo bogata.

1. Wiadomości o roratach zawarte w wyżej przytoczonym materiale są bardzo wczesne (XIV w. i początek XV w.).

2. Jest w nich reprezentowany prawie cały obszar Polski (Warmia, Małopolska, Wielkopolska, Śląsk).

3. Wyżej przytoczone fakty o odprawianiu rorat sugerują, że były one cdprawiane w szerszym zasięgu (statuty, wzmianka o roratach w kościele parafialnym).

3. STOWARZYSZENIA RELIGIJNE SPRZYJAJĄCE ROZWOJOWI RORAT W POLSCE OD XIV W.

a) Bractwa Literackie

Spółeczny charakter religii ujawniał się w każdym okresie trwania Kościoła w różny sposób. W średniowieczu powstały liczne bractwa i stowarzyszenia religijne, które stawiały sobie za cel obok kultu specjalnie przez rógny tajemnic z życia Chrystusa czy Matki Najświętszej, względnie świętych, również pracę charytatywną⁹⁵.

Najbardziej związani z wotywą „Rorate” w XIV w. byli członkowie bractwa literackiego. Do bractwa tego należeli ludzie umiejący czytać i pisać, tzw. „litterati”⁹⁶. Głównym celem tego Bractwa był kult Matki Bożej. W różnych formach tego kultu oddawanego Matce Najświętszej przez członków tego bractwa spotykamy często zobowiązanie się do uczęszczania na Mszę wotywną „Rorate”.

Bractwo literackie rozwijało się głównie w Małopolsce i na Śląsku, ale spotykamy je również na terenach wschodnich⁹⁷.

Bractwo literackie w Bochni i Nowym Sączu istniało już w pierwszej połowie XIV w., w 1387 r. spotykamy je we Lwowie, a na przełomie XIV/XV w. w Nysie.

Bractwo literackie Najświętszej Maryi Panny w Bochni otrzymało kanoniczne zatwierdzenie przez biskupa krakowskiego Bodzantę 19

94. W. Urban, Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w I poł. XV w., Wrocław 1959, s. 266.

95. B. Kumor, Średniowieczne przyczynki źródłowe do dziejów Bractwa Literackiego Najsw. Maryi Panny w Bochni i do Salin Bocheńskich, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 1 (1959), z. 2, s. 179.

96. J. Lasek, Cześć Najświętszego Sakramentu w diecezji przemyskiej w ubiegłych wiekach, Przemysł 1936, s. 70.

97. J. Skoczek, Ze studiów nad średniowiecznym Lwowem, Lwów 1928, s. 90.

maja 1349 r. Biskup zatwierdzając to Bractwo nakazuje członkom, by uczęszczali na msze o Najświętszej Maryi Pannie „Salve sancta Parens” lub „Rorate”⁹⁸. Bractwo to przetrwało do czasu dekretu cesarza Józefa, wydanego w dniu 29 sierpnia 1783 r., którym znosił wszystkie bractwa kościelne⁹⁹.

W kolegiacie sądeckiej bractwo literackie istniało już w XIV w. W 1597 r. połączyło się z bractwem Nauki Chrześcijańskiej. W swoim statucie z 1608 r. zaznacza, że członkowie tego bractwa „powinni być na... „Rorate” wszystkie krom tych, które w niedzielę odprawiają secundum antiquam consuetudinem bakałarz ze szkołą”¹⁰⁰. Wprawdzie obowiązek uczęszczania na roraty jest w statucie z 1608 r., wydaje się jednak prawdopodobne, że uczęszczali na roraty od początków swego istnienia, podobnie jak członkowie bractwa literackiego w Bochni. Przepuszczenie to oparte jest na fakcie, że bractwo nauki chrześcijańskiej pochodziło z Zachodu¹⁰¹, gdzie wotywa „Rorate” w naszym ujęciu była nieznaną. Statut na pewno zawiera również elementy pochodzące ze zwyczajów dawnego bractwa literackiego, do których zupełnie dobrze mogła należeć wotywa „Rorate”.

Bractwo literackie powstało we Lwowie w 1387 r. Zobowiązało się do śpiewu na adwentowej mszy wotywniej „Rorate” od samego początku swego istnienia. Gdyby członkowie Bractwa nie mogli wykonać tego obowiązku wówczas powinien on przejść na kapitułę i radę miejską¹⁰²

W Nysie powstało bractwo literackie na przełomie XIV/XV w. Około 1410 r. otrzymali zatwierdzenie mszy wotywniej ze środy Suchych Dni grudnia na okres Adwentu¹⁰³. Do obowiązku proboszcza należało odprawić tę wotywę „Rorate” w niedziele i święta¹⁰⁴. Głównym świętem tego bractwa było święto Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny¹⁰⁵. Za przykładem Nysy rozszerzano to bractwo na całym Śląsku¹⁰⁶.

W Przemyślu Mikołaj Prymus z Krajewa, Krajewski herbu Łabędź (1492-1498) zaprowadził w kościele katedralnym bractwo literackie Najświętszej Maryi Panny. Do obowiązków tego bractwa należała troska o msze ku czci Matki Bożej¹⁰⁷. Niestety autor nie podaje, o jaką

98. „... ex speciali devotione ad Beatam Virginem Mariam habetis, quod quicumque ex fraternitate vestra quem ad hoc assumperitis, diebus dominicis ad audiendum divinum officium intraverint ecclesiam vestram, hoc est missam de Beata Virgine „Salve Sancta Parens”, vel „Rorate” audiendum...”. Dokument wydał St. Kuraś, Zbiór dokumentów katedry, jw., s. 68 n.

99. B. Kumor, art. cyt., s. 181.

100. B. Kumor, Statuty Bractwa Literackiego nauki chrześcijańskiej przy kolegiacie św. Małgorzaty w Nowym Sączu, Archiwa, Biblioteki i Muzea kośc. t. 2 (1961) z. 1-2, s. 353-5.

101. Tamże, s. 355.

102. „Kongregacja cantat Rorate de bona voluntate singulis diebus in Adventu” Kompakty 1. c. cyt. za: J. Skoczek, Ze studiów nad starożytnym Lwowem, s. 90-91.

103. J. F. Pedewitz, (+ 1705), Historia Ecclesiastica Ecclesiae Parochialis s. Jacobi Nissae, wyd. B. Ruffert, Nysa 1905, s. 24.

104. Tamże, s. 117.

105. Tamże, s. 20.

106. Tamże, s. 30.

107. Kronika diecezji przemyskiej 2 (1902) z. 1, s. 40.

wotywę tu idzie. Być może, że była nią msza „Rorate”, jak w tylu innych bractwach literackich, jednak nie koniecznie, gdyż również bractwo literackie z Raciborza, które powstało w 1343 r., nie wspomina o obowiązku uczestniczenia we mszy wotywniej „Rorate”, a tylko o udziale we mszy św. odprawianej w każdą sobotę¹⁰⁸.

Wraz z rozszerzaniem się bractw literackich w Polsce rozszerza się również wotywa „Rorat”. Stąd najprawdopodobniej w XIV w. adwentowa wotywa „Rorate” znana była już w większych kościołach Polski, zwłaszcza tam, gdzie można było i gdzie wprowadzono bractwo literackie, a więc przede wszystkim przy kościołach katedralnych lub kolegiackich.

b) Kapele Rorantystów

Najbardziej jednak przyczynili się do rozpowszechnienia rorat w Polsce rorantyści i związani z nimi w wielu wypadkach psalterzyści a nawet mansjonarze. Ich znaczenie dla rozwoju rorat jest tak duże, że w wielu wypadkach im właśnie przypisywano rozpoczęcie tej wotywy w Polsce.

Zadaniem wyżej wymienionych grup kapłanów była troska o uświetnienie nabożeństw w katedrach i kolegiatach. Głównym zadaniem rorantystów, jak wskazuje sama nazwa, było odprawianie mszy „Rorate” i śpiew podczas niej. Obowiązkiem mansjonarzy było codzienne odśpiewanie officium o Najświętszej Maryi Pannie. Psalterzyści natomiast starali się o codzienne odmówienie lub odśpiewanie całego Psalterza.

Pierwszą i najbardziej znaną kapelą rorantystów byli rorantyści wawelscy. Król Zygmunt I funduje 27 marca 1543 r. w kaplicy wawelskiej nowe kolegium niezależnie od psalterzystów i mansjonarzy i nadaje mu nazwę rorantystów względnie prebendarzy królewskich¹⁰⁹. Zadaniem tego kolegium było w każdy dzień „Missam Rorate de Annuntiatione Beatissimae Virginis Mariae in eadem capella cantu figurato alias na Szorth singulis diebus et... omnibus temporibus anni preterquam in adventu”; w okresie bowiem Adwentu zobowiązani byli do przestrzegania ogólnych przepisów duchowieństwa katedralnego¹¹⁰. Kolegium wawelskie składało się z proboszcza, czyli kapelana, który był zarazem dyrektorem chóru, dziewięciu prebendarzy i jednego kleryka. Kapela ta miała swój własny Graduał (tylko do mszy „Rorate”), który redagował między innymi również Mikołaj z Poznania — pierwszy prepozyt kapeli¹¹¹. Rorantyści wawelscy związani byli z kaplicą królewską zwaną inaczej zygmuntofską pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, św. Zygmunta i św. Barbary¹¹². Kaplica zygmuntofska

108. H. Schaffer, *Geschichte einer schlesischen Liebfraueugilde seit dem Jahre 1343, Ratibor 1883*, s. 12: „singulis diebus sabbatinis”.

109. Wł. Reiss, *Rorantyści*, W: *Mała enc. muzyki*, Warszawa 1960, s. 641; A. Poliński, *Dzieje muzyki polskiej w zarysie*, W: *Nauka i sztuka*, t. 8 Lwów — Warszawa 1907, s. 52-3, 72; A. Chybiński, *Nowe materiały do dziejów kapeli rorantystów w kaplicy zygmuntofskiej na Wawelu*, Lwów 1925.

110. A. Chybiński, *podaje przedruk aktu fundacyjnego Piotra Gmbrata z 27. III. 1543 r. (oryginał zaginął)*, *Nowe materiały do dziejów kapeli rorantystów na Wawelu*, brn. 1910, s. 53.

111. J. Pikułik, *Graduał rorantystów wawelskich w świetle analizy paleograficzno-muzykologicznej*. Lublin 1960. s. 13.

112. *Tamże*, s. 10.

należy do najpiękniejszych kaplic katedry wawelskiej. W specjalny sposób starali się o jej ozdobę Zygmunt Stary, jego żona Bona, Zygmunt August i Anna Jagiellonka¹¹³. Kilkadziesiąt lat po założeniu, rorantysty wawelscy zaczęli zaniedbywać się w swoich obowiązkach, za co udzieliła im nagany Anna Jagiellonka¹¹⁴. Rorantysty wawelscy przestają istnieć około 1872 r., z chwilą, gdy rząd zawiesił wypłatę należnej rorantystom rocznej kompetencji¹¹⁵.

Drugą fundacją kapłanów związanych z wotywą „Rorate” są rorantysty przy katedrze we Włocławku. W opracowaniach tej katedry są pewne nieścisłości co do czasu powstania rorantystów. J. Fijałek z całą pewnością stwierdza, że „w tym samym czasie, w którym powstają rorantysty w Krakowie, powstaje w Polsce druga fundacja Rorate: zakłada ją w katedrze włocławskiej biskup możnowładca Łukasz Górka (1538-1542) za niewątpliwym przykładem króla Zygmunta”¹¹⁶. Kolegium tego nie nazywa wprost rorantystami, ale psalterzystami. Podobnie twierdzi A. Brückner z tym, że nazywa ich wprost rorantystami: „w katedrze włocławskiej ufundował biskup Łukasz Górka podobne kolegium (do Krakowa) roratystów”¹¹⁷. Wynikałoby z tego, że już przynajmniej w 1542 r. istniało kolegium, którego celem było uświetnienie odprawianej mszy „Rorate”. Według St. Chodyńskiego kolegium rorantystów mających już taką nazwę powstało z połączenia dwu grup kapłanów: mansjonarzy i psalterzystów. Mansjonarze istnieją już w katedrze włocławskiej około 1435 r. Królowie Zygmunt Stary i Zygmunt III powiększali fundusze im przydzielone. Obok mansjonarzy są w katedrze włocławskiej również psalterzyści. Pierwsze fundusze na ich cele wyznacza dopiero Łukasz Górka, a pomnaża je biskup Rozdrażewski i biskup Dzierzgowski. Około 1604 r. psalterzyści tak zaniedbywali stały swój obowiązek — psalterz, że przekazano go mansjonarzom, a im pozostawiono tylko dodatkowy ich obowiązek mszę „Rorate” i od tego czasu przybrali nazwę „Rorantystów”¹¹⁸. Tymczasem już w 1593 r. biskup Rozdrażewski w „Relatio Romae missa” pisze: „praeter 26 praelatos et canonicos, quorum quisque habuit suum vicarium, erant 4 poenitentiarum, 4 mansjonarii, 7 roratistae (ita vocati a missa „Rorate” cantata in honorem mysterii ss. Incarnationis)”¹¹⁹.

W katedrze włocławskiej z rorantystami związana jest kaplica Wniebowzięcia istniejąca już około 1500 r., nazywana również kaplicą mansjonarzy lub rorantystów. Pod koniec XVI w. uległa zupełnej ruinie i została odnowiona za biskupa Tarnowskiego (+ 1600)¹²⁰. Kaplica Wniebowzięcia zbudowana jest w stylu włoskiego Odrodzenia, z kulistym

113. J. Fijałek, Królowa Korony Polskiej, „Przegl. kośc.” 1(1902) z. 8, s. 116; Wł. Miłkowski, Wawel, katedra, zamek, biskupstwo, Kraków 1881, s. 102; P. H. Pruszc, Kleyroty stołecznego miasta Krakowa, Kraków 1745, s. 8—9.

114. Wł. Reiss, Rorantysty, W: Mała enc. muzyczna, s. 643; A. Poliński, Dzieje muzyki polskiej w zarysie, s. 82.

115. A. Chybiński, Nowe materiały, s. 7; Reiss, art. cyt., 643.

116. J. Fijałek, art. cyt., 118 n.

117. A. Brückner, Roraty, W: Enc. Staropolska, t. 2, Warszawa 1939, s. 379.

118. St. Chodyński, Organy, Śpiew i Muzyka kościelna w kościele katedralnym włocławskim, Włocławek 1902, s. 134—139.

119. Statuta Synodalia Dioecesis Wladyslaviensis et Pomeraniae, wyd. St. Chodyński, Varsaviae 1890, s. XI.

120. M. Morawski, Monografia Włocławska, Włocławek 1933, s. 209.

sklepieniem, rozetami, na zewnątrz uwieńczona kopułą zakończoną latarnią. Wewnątrz znajdują się herby fundatorów, we wnękach umieszczono posągi marmurowe czterech Ewangelistów, oraz św. Floriana, św. Wojciecha, św. Stanisława biskupa i św. Jacka¹²¹. Styl tej kaplicy zbliżony jest do kaplicy zygmuntońskiej na Wawelu. Przez pewien okres z wotywy „Rorate” związana była również kaplica Zwiastowania (fundowana przez biskupa Łukasza Górkę), w niej to odprawiano wotywę „Rorate” przez cały rok z wyjątkiem Wielkiego Tygodnia (być może w tym czasie, gdy uległa ruinie kaplica Wniebowzięcia). W 1615 r. zmieniono ją na kaplicę „Cibavit”, gdzie przechowywano Najświętszy Sakrament¹²².

Rorantyści włocławscy prowadzili najbardziej ożywioną działalność około 1752 r. Natomiast lata 1655 (wojna szwedzka), 1703 r. (wojna z Rosją), 1795 r. (III rozbiór Polski), 1864 r. (powstanie styczniowe) — wyznaczają okresy osłabienia ich działalności¹²³. Kapituła włocławska starała się przez jakiś czas po supresji 1819 r. za wszelką cenę utrzymać rorantystów. Dlatego opłacała jeszcze do 1869 r. kanonika Michała Kułakowskiego, a do 1877 r. Macieja Gruberskiego¹²⁴.

W katedrze gnieźnieńskiej biskup Baranowski (1608—1615) przeznaczył na utrzymanie kaplicy, prebendarza i pięciu kapelanów sumę 15 tys. zł nakazując im codziennie odprawiać mszę „Rorate”¹²⁵. W czasie wizytacji dokonanej za Bernarda Maciejowskiego, notariusz Marcin Kłowiński „przywołał wspaniały zastęp duchowieństwa przed wizytatora ... w następującym porządku: prałatów, kanoników katedralnych ... kolegium rorantystów”¹²⁶. Kolegium rorantystów przy katedrze gnieźnieńskiej składało się z sześciu kapłanów. Mszę „Rorate” odprawiali w kaplicy „Baranoviana”¹²⁷.

Przy katedrze poznańskiej istniało również kolegium Rorantystów założone tu przez archidiacona Świętosława Strzałkowskiego 2 września 1646 r. Erekcji tego kolegium dokonał wikariusz generalny Jan Braniecki 20 marca 1646 r.¹²⁸ Fundacja Świętosława Strzałkowskiego ku czci Królowej Korony Polskiej pod wezwaniem Zwiastowania mieściła się w katedrze poznańskiej w kaplicy Trójcy Świętej. Przy ołtarzu tym znajduje się obraz „ukoronowania Najświętszej Maryi Panny z połączanymi koronami i gwiazdą z kosztownymi kamieniami”¹²⁹.

O istnieniu rorantystów przy katedrze wileńskiej dowiadujemy się tylko z akt kapitulnych wymieniających rorantystów wśród innych

121. Tamże, s. 209—210.

122. A. Librowski, Kapituła katedralna włocławska, s. 112—118.

123. St. Chodyński, Organy, Śpiew i Muzyka, s. 114.

124. Tamże, s. 135.

125. „Undencima Capella quondam Dolivarum nunc Baranoviana... atque pro conservando Prebendario et Capellanis Missam Votivam de B. V. Maria „Rorate” celebrantibus, dotata”. (M. Siemieński, Monumenta Ecclesiae metropolitanae gnesnensis, Posnaniae 1823, s. 64; J. Korytkowski, Arcybiskupi gnieźnieńscy, III, Poznań 1889, s. 691; I. Polkowski, Katedra gnieźnieńska, Gniezno 1874, s. 69).

126. J. Korytkowski, dz. cyt. III, 574, Tenże, Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej, t. 1, Gniezno 1883, s. 125.

127. M. Siemieński, dz. cyt. 64.

128. Nowacki, dz. cyt., 238—239. Siemieński, dz. cyt. 56.

129. J. Nowacki, dz. cyt. 239.

członków Kapituły. Akta te pochodzą z 16 maja 1628 r. oraz z 1631 r.¹³⁰ Rorantysi wileńscy zajmowali najpiękniejszą kapitułę katedry w Wilnie — św. Kazimierza¹³¹.

Akta wizytacji kolegiaty M. Magdaleny z Poznania z 1780 r. podają, że w 1773 r. kapituła składała się z kolegium rorantystów (6) z prałatem kantorem na czele, erygowane w 1640 r. z fundacji Jana Zakrzewskiego¹³².

Kapituła generalna kolegiaty sandomierskiej z 1644 r. nakazuje „obrać i przywrócić Rorantystów”. W aktach Kapitułnych z 1673 r. figurują już między innymi stowarzyszeniami kapłanów¹³³. Liczba rorantystów kolegiaty sandomierskiej wahała się od czterech w chwili założenia, następnie wzrastała do sześciu i znów spadła do dwu¹³⁴. Rorantysi kolegiaty z Sandomierza przeżywali swój upadek około 1756 r. za co jej członkowie otrzymują nagane od biskupa Załuskiego¹³⁵.

W innych katedrach czy kolegiatach, gdzie nie było wystarczającej ilości kapłanów do stworzenia kilku rodzajów stowarzyszeń religijnych, rolę rorantystów spełniali najczęściej psalterzyści względnie mansjonarze — ci ostatni rzadziej. Tak np. w katedrze przemyskiej psalterzyści fundowani w 1618 r. odprawiali w uroczyste święta msze „Rorate”¹³⁶.

Janusz Ostrogski, hrabia w Tarnowie funduje przy kościele kolegiackim w Jarosławiu w 1619 r. kolegium Księży Mansjonarzy, którzy mieli obok swego obowiązku Cursus Marianus, śpiewać również msze „Rorate”; zatwierdzone zostało przez biskupa Siecińskiego dekretem z 27 marca 1619 r.¹³⁷.

Najprawdopodobniej po dekrete Józefa II z 29 sierpnia 1783 r. znoszącym wszystkie dobra kościelne, a zwłaszcza po represjach po powstaniu styczniowym przestają istnieć wszystkie organizacje religijne a między innymi również rorantysi¹³⁸. Jednakże czterowiekowa działalność Rorantystów nie jest bez znaczenia dla rozwoju rorat w Polsce. Tym bardziej, że działali w wielu ważniejszych ośrodkach całej Polski, z których brały przykład inne mniejsze ośrodki życia religijnego. Dzięki rorantystom msza „Rorate” rozszerzyła się na cały rok i stała się jedną z wotyw, a może nawet jedyną, do której byli przywiązani nie tylko ludzie prości, ale nawet, jak to można było zauważyć, biskupi i królowie. Najbardziej znani i zasłużeni dla wotywy „Rorate” byli

130. J. Kurczewski, Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju, cz. 3, Wilno 1916, s. 111, 117.

131. Tamże, s. 117.

132. J. Nowacki, Dzieje archidiecezji poznańskiej, t. 2, Archidiecezja poznańska w jej granicach historycznych i jej ustrój, Poznań 1964, s. 609.

133. J. Wiśniewski, Katalog prałatów i kanoników sandomierskich od 1186—1926 r. tudzież sesje kapituły sandomierskiej od 1581—1866, Radom 1928, s. 82, 93.

134. M. Buliński, Monografia miasta Sandomierza, Warszawa 1879, s. 180

135. Tamże.

136. Wł. Sarna, Dzieje diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego, t. I, Przemysł 1902, s. 176.

137. Tamże.

138. B. Kumor, Średniowieczne przyczynki źródłowe, art. cyt. 180.

Rorantyści wawelscy. Ich wpływ na inne kapele Rorantystów był dość poważny. Nawet wystrój kaplic innych kapel Rorantystów nawiązywał do kaplicy zyguntowskiej na Wawelu.

c. Bractwo Rorantystów

Oprócz kapel rorantystów, w skład których wchodził kapłani, znamy również bractwo rorantystów, którego członkami byli ludzie świeccy. Jedyny wypadek dotąd znany to bractwo rorantystów z Reszla na Warmii. W aktach wizytacji z XVI w. wprawdzie nie ma wzmianki, wydaje się jednak, że istniało tam już w tym czasie; wskazuje na to wznowienie Bractwa w 1604 r. W 1602 r. nawiedziła miasto jakaś zaraza, która sparaliżowała życie całego miasta, chór został rozproszony, natomiast msze „Rorate” wstrzymano. Dziekan Jerzy Ramodzki urodzony w Reszlu, zwołał 26 listopada 1604 r. znaczną liczbę mieszczan w celu odnowienia czci Matki Bożej „et de musicam artem exercendam”. W zebraniu wzięli udział proboszcz, wikary, wicewikary, kierownik szkoły, śpiewacy oraz 18 innych wybitnych mieszczan. Po przemówieniu uchwalono odnowienie starego bractwa śpiewaków. Na początku grudnia 1604 r. zaczęto już pisać statuty bractwa, zawarte w „*Annales Fraternitatis Beatissime Virginis Mariae, quae fraternitas communi nomine vocatur Rorathen Bruderschaft*”. Statut składa się z ośmiu rozdziałów.

Członkowie Bractwa dzielili się na seniorów, do których należeli ludzie umiejący czytać (*literati viri*) i juniorów, których zadaniem było notować spóźniających się i dzwonić w dni świąteczne na msze. Kadencja ich trwała dwa lata. W pierwszym i ostatnim dniu Adwentu odprawiał mszę „Rorate” sam proboszcz, w inne dni wikary.

Liczba urzędów zwiększa się w 1672 r. o dwóch niosących pochodnie; w 1690 r. o dwóch niosących sztandary; w 1695 r. zwiększono liczbę niosących pochodnie do sześciu, dodano jeszcze urzędy cenzorów i zbieraczy i kilka innych członków z mniejszymi urzędami. W 1772 r. zniesiono kilka urzędów, natomiast w 1783 r. znów je powiększono. Średnia liczba członków w ciągu wieków wynosiła około dwudziestu. W 1658 r., członkowie Bractwa zobowiązali się do pamięci o rocznicy zmarłych współczłonków. Po ostatniej mszy roratniej miała odąd być śpiewana antyfony *Salve Regina* przed Najświętszym Sakramentem. Msze „Rorate” tego Bractwa winny być odprawiane przy ołtarzu Matki Boskiej Bolesnej.

Około połowy XIX w. proboszcz Borowski opracował nowy statut bractwa na podstawie statutu bractwa rorantystów z Pieniężna z 1852 r. Nowy statut zatwierdzono 6 stycznia 1857 r.

G. Matern¹³⁹ twierdzi, że bractwo rorantystów znajdowało się w większości miast Warmii; niestety nie mamy jeszcze opracowań na ten temat. (Być może, że materiały do historii tych bractw znajdują się jeszcze niewykorzystane w archiwach parafii).

Działalność bractw literackich, liczne stowarzyszenia kapłanów i ludzi świeckich, którzy poświęcili swój czas na upiększenie tej wotywy,

139. G. Matern, *Geschichte der Pfarrgemeinde SS. Petri et Pauli in Rüssel*. s. 193—197.

przyczyniły się do tego, że już w XVI w. nie było prawie zakątka kraju, gdzie nie znano by tej wotywy. Ponieważ wotywa „Rorate” była bardzo popularna wśród ludu i duchowieństwa, dlatego znalazła swój oddźwięk w zarządzeniach i dekretach Świętej Kongregacji Obrzędów, które normowały istnienie i formę odprawiania adwentowej wotywy „Rorate” po reformie soboru trydenckiego.

4. USTALENIE SIĘ ZWYCZAJU RORAT W POLSCE PO SOBORZE TRYDENCKIM

Sobór Trydencki zajmując się reformą liturgii miał na celu wprowadzenie jednności w publicznym kulcie oddawanym Bogu. Mając jednak na uwadze liczne i stare zwyczaje narodowe pozwolił w następujących latach na zachowanie ich pod warunkiem, że otrzyma się na nie pozwolenie nowopowstałej Świętej Kongregacji Obrzędów. Wotywa „Rorate” należała w Polsce do jednej z mszy „propter populum in auita devotione retinendum” jak stwierdza M. Szyszkowski¹⁴⁰. Stąd 29 stycznia 1752 r. otrzymała Polska specjalny dekret odnośnie rorat: „Etsi cum maxime solemnitate et concursu populu cantetur ab immemorabili tempore in adventu Domini, singulis diebus, missa votiva B. V. Mariae, quae vocatur rorate, instituta etiam a concilio provinciali, ut est in regno poloniae, a Paulo V papa, approbato: non est tamen recensenda inter missas votivas pro re gravi vel publica causa: sed haberi dumtaxat poterit ut mera populi devotio”¹⁴¹. Z chwilą rozszerzenia się i otrzymania dekretu uprawniającego nas do odprawiania rorat w Polsce przez cały Adwent, biskupi i Synodzy diecezjalne, nie zajmują się już faktem istnienia wotywy „Rorate”, ale zaczynają się teraz zastanawiać nad zagadnieniami rubrycystycznymi, zwłaszcza jeżeli idzie o czas i formę odprawiania wotywy adwentowej „Rorate”.

Z terenu Polski wystosowano kilka pytań do Świętej Kongregacji Obrzędów w sprawie adwentowej wotywy „Rorate”. Pytania dotyczyły zwłaszcza święta Niepokalanego Poczęcia oraz wątpliwości czy należy w czasie adwentowej wotywy odmawiać Gloria i Credo.

Podam oryginalne brzmienie pytań i odpowiedzi: Diecezja krakowska zapytuje: *Usus viget in Polonia dicendi vel potius cantandi quotidie per totum Adventum Missam Rorate de B.M.V., et quidem solemniter. Queritur: an ista in Missa dicendus sit semper, Hymnus Gloria in excelsis et etiam Credo quando Missa diei currentis illud exigit*”. Odpowiedź Świętej Kongregacji Obrzędów: „*Tollerari potest Missa votiva cantanda B.M.V. toto tempore Adventus, exceptis solemnioribus Festivitatibus, dummodo cantur sine Gloria (praeter quam in sabbatis et infra octavam eiusdem B.M.) et sine Credo. non omnia Missa Conventuali*”. Dekret wydano 22 sierpnia 1744 r.¹⁴².

Podobne zapytania do Świętej Kongregacji Obrzędów wystosował Zakon Karmelitów Bosych: „*In regno Poloniae cum maxima solemnitate*”

140. M. Szyszkowski, *Reformationes Generales*, Cracoviae 1621, s. 63.

141. Cyt. za: *Rubricae Breviarii et Missalis Romani*, wyd. A. Pohl, cz. 1 Wilno 1821, s. 237; por. *Sacrorum Rituum Congregationis Decreta Authentica quae ab anno 1588 ad annum 1848 prodierunt*, Leodii 1850, s. 161.

142. *Decreta Authentica Congregationis Sacrorum Rituum*, vol. 2, Romae 1898, s. 86—87.

et concursu populi cantu ab immemorabili tempore in Adventu Domini singulis diebus Missa: Rorate votiva de B.M.V. quaeritur autem: Num haec Missa censenda sit solemnis ratione concursus populi pro re gravi instituta a Synodo Provinciali Regni Poloniae 1628 a SSmo D.N. Paulo V adprobato?" Odpowiedź Świętej Kongregacji Obrzędów: „Missa: Rorate, etsi solemniter decantetur in Adventu, non est tamen recensenda in Missas votivas pro re gravi vel pro publica causa: sed haberi dumtaxat poterit, ut mera populi devotio”. Dekret wydano 29 stycznia 1752 r.¹⁴³.

Z biegiem czasu wiele diecezji uprosiło sobie różne przywileje związane z wotywą adwentową „Rorate”. Do pewnej jednolitości doprowadził je dopiero Ks. Kardynał Prymas Stefan Wyszyński dekretem z dnia 19 listopada 1957 r. a następnie po wejściu z życia nowego Kodeksu Rubryk Brewiarza i Mszału Rzymskiego (1 stycznia 1961) dekretem z dnia 25 marca 1961 r. Dekret dotyczy miejsca, pory dnia, ilości świec, formularza mszalnego, oraz innych drobnych przepisów¹⁴⁴.

Roraty w takiej formie, jaką miały w Polsce przez całe wieki, są formą pobożności maryjnej, wydaje się jedyną. Być może, że w genezie swojej były zależne od innych narodów. Jednakże w dalszym swym rozwoju wykształciły zupełnie nowe sobie tylko właściwe formy. Dlatego w następnym rozdziale przejdziemy do omówienia formy i sposobu odprawiania tej wotywy w Polsce przez całe wieki aż do dnia dzisiejszego.

II. SPOSÓB ODPRAWIANIA RORAT

1. FORMULARZ

Formularz wotywy „Rorate” wzięty jest z formularza środy Suchych Dni grudnia lub z formularza na święto Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny. W zasadzie tekst jest jednolity i nie ulega zbyt wielkim zmianom w ciągu wieków. Nieliczne odchylenia zależne są od diecezji czy Zakonów.

Introit: Rorate celi desuper (Iz 45,8).

Zasadniczym tekstem psalmu przy Introicie jest:

a. Celi enarrant gloriam Dei et opera manuum eius annuntiat firmamentum ...
(Ps 18, 1—2)¹⁴⁵.

W niektórych jednak kodeksach zamiast psalmu występuje następujące zdanie antyfony zaczerpniętej z Izajasza proroka:

b. Et iustitia oriatur simul, ego Dominus creavi eum (Iz 45,8)¹⁴⁶.

Introit „Rorate” przeszedł do mszałów drukowanych, z pewną różnicą w psalmie. Urywek Psalmu „Coeli enarrant” przeszedł do mszałów drukowanych diecezji wrocławskiej, krakowskiej i gnieźnieńskiej¹⁴⁷.

143. Decreta Authentica Congregationis Sacrorum Rituum, vol. 2, Romae 1898, s. 101.

144. R. Michałek, Roraty w świetle nowych przepisów liturgicznych, art. cyt. s. 349—350.

145. BUWR IF 341, IF 343, IF 344, IF 347, IF 357, IF 355, IF 358, IF 361, IF 363, IF 364, IF 365, IF 367, M 1131, B 1711, R. 508, IQ 195; BKWr: 22n, 48n, 51n, 54n, 75n, 111, 128, 154; BKK 6; BJK 4247; BKG Ms 141, Ms 93, Ms 146, Ms 150, Ms 143; BSKc 2; BKKc 39.

146. BUWr IF 345, IF 351, IF 353, IF 363, IF 366, IF 368, IQ 192.

147. Missale Wratislaviense, Cracoviae 1505; Missale Cracoviense, Cracoviae 1509; Missale Gnesense, Mainz 1555.

Natomiast werset „Et iustitia” występuje w nielicznych mszałach rękopiśmiennych i to wyłącznie cysterskich, przeszedł jednak do mszału drukowanego diecezji warmińskiej¹⁴⁸.

Modlitwa :

a. Deus qui de Beate Mariae ... 149.

W mszałach rękopiśmiennych występuje w zasadzie jedna modlitwa. Oracja ta przeszła też do wszystkich mszałów drukowanych.

W jednym tylko wypadku spotykamy w mszałach rękopiśmiennych odmienną modlitwę „Deus qui hodierna”, zaznaczyć jednak trzeba, że występuje ona w przypadku zapożyczenia formularza „Rorate” ze święta Zwiastowania¹⁵⁰. W innych wypadkach zapożyczenia formularza ze Zwiastowania do wotywy „Rorate” zaznaczono, że jeżeli na Zwiastowanie była oracja „Deus qui hodierna”, wówczas w Adwencie należy odmówić modlitwę „Deus qui de Beate Mariae”.

b. Deus qui hodierna die verbum tuum beatæ virginis a aluo suo coadunare voluisti fac nos hæc festa ita peragere ut tibi placere valeamus¹⁵¹.

W mszale krakowskim z 1485/90 r. występuje poza modlitwą „Deus qui de Beate Mariae” w wotywie „Rorate” komemoracja adwentowa „Conscientias nostras”¹⁵².

c. Conscientias nostras quaesumus Domine visitando purifica ut veniens filius tuus Dominus noster Jesus Chrystus cum omnibus sanctis suis paratam sibi in nobis inveniatur mansionem.

Lekcja

a. Locutus est Dominus ad Achaz et eligere bonum (Iz 7, 10—15).

b. Egredietur virga de radice Jesse et fides cinctorium renum eius (Iz 2, 1—5).

Wszystkie mszały rękopiśmienne i drukowane zawierają Lekcję „Locutus est Dominus”, z wyjątkiem tych mszałów cysterskich, które przy introicie miały „Et iustitia”¹⁵³. Poza tym mszał z klasztoru augustianów z XIV w. z Wrocławia¹⁵⁴ oraz mszał norbertański z 1340/50 r.¹⁵⁵ mają do wyboru lekcję „Locutus est ad Achaz” lub „Egredietur virga”.

Graduał

a. Tollite portas principes (Ps 23,7).

b. In sole posuit tabernaculum suum a summo celo egressio eius et occultus eius usque ad summum eius. (Ps 18,6).

c. Prope est Dominus omnibus invocantibus eum qui invocant eum in unitate Laudem domini loquetur os meum et benedicat omnis caro nomen eius (Ps 144, 18).

148. Missale Warmiense, Cracoviae 1587.

149. We wszystkich mszałach z wotywą adwentową „Rorate”, z wyjątkiem BUWr IQ 192.

150. BUWr IQ 192.

151. BUWr IF 351.

152. BKK 6.

153. Por. przyp. 145.

154. BUWr IF 367.

155. BUWr IF 358.

Graduał „Tollite portas” znajduje się w przeważającej części przeglądniętych mszałów rękopiśmiennych i przeszedł następnie do mszałów drukowanych¹⁵⁶. Jedynie mszały krakowskie z XV w. posiadają graduał „In sole posuit”¹⁵⁷.

Mszał norbertanów z Wrocławia z 1407 r.¹⁵⁸ oraz mszał z tegoż klasztoru z 1472 r.¹⁵⁹ mają graduał „Prope est Dominus”

Alleluja

a. Virga Jesse floruit virgo deum et hominem genuit pacem deus reddidit in se réconcillians imma summis.

b. Ave plena gratia benedicta maria dominus tecum.

c. O consolatrix pauperum maria tuis precibus auge tuorum munerum et caritate Christi quos tu de mortis casibus et filium suum hominibus mater eripuisti.

d. Post partum virgo inviolata permansisti dei genitrix intercede pro nobis.

e. Salve virga florens Aaron salva munita tu Sion salve virgo valde decora et pro nobis semper ora.

f. Prophete sancti predicaverunt nasci Salvatorem de virgine matre sancta maria.

g. Ab arce sydera gabriel intonuit verbum missum divinitus marie concinuit ait illa sum ancilla puella humilima. Regis huius defers cuius mandata salubria. Ut ancille mandat ille de superna curia. Fiat parens licet carens coniugali copula. Ad hec verba non superba sed mire flagrantia. Mox intravit lux superna marie precordia. Ergo pia o maria te laudantes poscimus. Ora patrem nam te matrem natus audit optimus. Hora mortis det ut fortis sit cordis contritio. Ne dæmnum sed letemur in celesti solio. Amen dicat mente tota plebs cruore christi lota. Ut sit semper sine nota. Amen dicant omnia.

Alleluja v. Angelus ad virginem subintrans in conclave virginis formidinem demulcens inquit aue. Ave regina celorum celi que terre dominum concipies et paries intacta. O gabrielis candens os te salutat aue flos tu virginum maria. Ut sis salus in periculis pauperibus et in vinculis solamenque peccantibus adiuvamen. Maria candens lilium, ora tuum filium nos rege post exilium, aperiens celi pallacium. Aufer mundi varias tristitias angarias. Maria mater gratie mater misericordie. Tu nos ab hoste protege. Et da celi gaudia post vite transitoria. O Maria.

Alleluja V. Salve rosa paradisi pomum vite procreans. protoplasti colorum spei favo recreans. Maria candens honor virginalis mater intemerata en redimita venustalis alis vota fidelium libata duc super ethera virga floripera. Tu para nimpho digne salutata dum ave suscepisti et paraclito divo obumbrato mox verbum carne induisti eternum ambiens castaque pariens. Euge stella iacob orta plena solis gratia. O ezechielis porta sis nobis propicia. Tu cedrus libani deliciosa per choris exaltata mater eterni regis gratiosa pia reorum advocata placando iudicem iramque vindicem. O dignissima assis in agone causam tuens tuorum culpas dilue capta cautione fac sedibus fungi polorum divinis laudibus beati iugibus. O Maria.

Angelus ad virginem christi destinatur per quem incarnatio sua nuntiatur. Ae virgo dum sedula voce salutatur admerande serie rei percunctatur.

156. Zawierają go wszystkie mszały z wyjątkiem niżej podanych.

157. BKK 1, 2, 6.

158. BUWr IF 341.

159. BUWr IF 361.

Mszaly i graduały cysterskie oraz jeden mszał norbertanów z Wrocławia z 1472 r. mają na Alleluja tekst „Virga Jesse”¹⁶⁰. Natomiast mszał cysterski z Kamieńca Ząbkowickiego z XIV w.¹⁶¹ i mszał pars aestiva z klasztoru cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim z 1250 r.¹⁶² oraz graduał z tegoż zakonu z Lubiąża z XII wieku¹⁶³, a także Missale parvum z drugiej połowy XIV w. z klasztoru cystersów w Henrykowie¹⁶⁴ mają do wyboru alleluja „Virga Jesse” lub „Post partum” Mszały, w których adwentowa wotywa „Rorate” związana jest z formularzem na Zwiastowanie, nie zaznaczają w rubrykach, które teksty Alleluja należy odmawiać w czasie wotywy. Dają do wyboru tekst „Ave plena”, „O consolatrix pauperum” i „Salve virga”¹⁶⁵. W kilku mszalach występuje Alleluja tylko z tekstem „Ave plena”¹⁶⁶, względnie „Prophete sancti”¹⁶⁷ i tych jest znacznie więcej. Mszał augustianów z Żagania z 1424 r.¹⁶⁸ oraz mszał z tegoż klasztoru z drugiej połowy XV w.¹⁶⁹ mają do wyboru „Ave plena” lub „Prophete sancti”. Natomiast mszał norbertanów z Wrocławia z 1407 r.¹⁷⁰ daje do wyboru następujące teksty alleluja: „Virga Jesse” lub „Ave plena”. Swoisty i prawdopodobnie polskiego pochodzenia jest tekst Alleluja „Ab arce sydera”, który w mszale z XVI w.¹⁷¹ (Kielce) jest zakończony słowami „Semper sine nota. O dulcis maria”, natomiast mszał krakowski drukowany z 1509 r. znacznie ją poszerza¹⁷². Drukowany mszał warmiński¹⁷³ zachował tekst alleluja „Prophete sancti”, lecz dodaje jeszcze do wyboru tekst alleluja „Spiritus Sanctus superveniet in te; et virtus altissimi obumbravit tibi”.

S e k w e n c j a

Formularz wotywy „Rorate” zawiera zwykle sekwencję „Mittit ad Virginem”. Jeżeli tekst jej nie jest umieszczony w formularzu wotywy, wówczas najczęściej znajduje się wśród sekwencji z rubryką „In adventu” lub „De beata in adventu”¹⁷⁴. W kilku wypadkach nie było wyraźnej rubryki przy sekwencji „Mittit ad Virginem”¹⁷⁵. Nie wynika jednak z tego, że nie odmawiano jej wcale.

160. BUWr IF 345, IF 351, IF 366, IF 368, IF 412, IF 414, IF 418, IF 361.

161. BUWr IF 353.

162. BUWr IF 463.

163. BUWr IF 415.

164. BUWr IQ 195.

165. BUWr IF 358, IF 365, IF 367.

166. BUWr IF 355, IF 364, IF 365; BKWr 138; BKG Ms 93.

167. BUWr IF 344, IF 347, IF 357, M 1131, M 1150, B 1711, R 508; BKWr 22n, 53n, 54n, 75n, 111, 154; BKK 1, 2, 4, 6, 7; BOWr 373/II; BKG Ms 141, Ms 146, Ms 150. Ms 143.

168. BUWr IF 343.

169. BUWr IQ 195.

170. BUWr IF 341.

171. BKKc 39.

172. Missale Cracoviense. Cracoviae 1509 (po tekście Alleluja jest następnie sekwencja „Mittit ad Virginem”).

173. Missale Warmiense, Cracoviae 1587.

174. BUWr IF 341, IF 343, IF 344, IF 347, IF 351, IF 373, M 1131, M 1142, M 1146, M 1150, M 1151, M 1120, B 1711, B 1710, R 508, IQ 195; BKWr 22n, 48n, 51n, 54n, 45n, 53n, 75n, 138, 154.

175. BUWr IF 412, IF 414, IF 355, IF 357, IF 358, IF 367; BKK 7.

W jednym wypadku w mszale z klasztoru norbertanów we Wrocławiu z r. 1472 spotykamy dwie sekwencje do wyboru: „Mittit ad Virginem” i „Salve porta perpetuae”¹⁷⁶.

Graduał rorantystów wawelskich wymienia aż 12 sekwencji śpiewanych podczas wotywy „Rorate”¹⁷⁷: „Mittit ad Virginem”, „Rex celi et terre”, „Mittuntur archangelis fidelis”, „Ab arce sidera”, „Aurea virga prime matris eue”, „Uterus virgineus thronus”, „Alia quando placet” „Nunctamus nunctium iocundum”, „Virgini Marie aue intonent christianii”, „Venit celi nunctius”, „Nunctiauit archangelus marie” „Ave saluatoris mater Maria sanctissima”.

Jednakże do mszałów drukowanych przeszła tylko Sekwencja „Mittit ad Virginem”¹⁷⁸. W XVII w. spotyka się również sekwencję „Ave Hierarchia”, jak podaje M. Szyszkowski w „Reformationes Generales”¹⁷⁹.

E w a n g e l i a: Missus est angelus... (Łk 1, 26-38).

We wszystkich mszałach występuje jedna ewangelia „Missus est angelus”, która przeszła do mszałów drukowanych i przetrwała do naszych czasów.

Offertorium

- a. Ave Maria gratia plena...
- b. Quomodo in me fiet hoc, que virum non cognosco. Spiritus domini superveniet in te et virtus altissimi obumbrabit tibi.

Offertorium „Ave Maria” występuje we wszystkich mszałach aż do dnia dzisiejszego. Jedyny wyjątek stanowi mszał krakowski z 1509 r., który ma do wyboru drugą antyfonę na offertorium „Quomodo in me fiet”¹⁸⁰.

Sekreta

- a. In mentibus nostris...
- b. Altari tuo Domine superposita munera spiritus sanctus benignus assumat qui beate marie viscera splendoribus suavitatis replevit.
- c. Sacrificium quesumus...

Zachowana do dnia dzisiejszego sekreta „In mentibus” była już znana w przeważającej ilości mszałów rękopiśmiennych¹⁸¹.

Sekreta „Altari tuo” występuje w mszałach XIV i XV w. oraz w drukowanym mszale krakowskim z 1509 r., w późniejszych ustępuje sekrecie „In mentibus”¹⁸². Sekretę „Sacrificium quaesumus” spotkalismy

176. BUWr IF 361.

177. J. Pikulik, Graduał rorantystów wawelskich, s. 88n, Autor wlicza do sekwencji rubrykę „Alia quando placet”. Wątpliwa jest również sekwencja „Ab arce sidera”. Raczej jest to rozbudowany tekst Alleluja.

178. Missale Wratislaviense, Cracoviae 1505; Missale Cracoviense, Cracoviae 1509; Missale Gnensense, Mainz 1555; Missale Warmiense, Cracoviae 1587.

179. M. Szyszkowski, Reformationes Generales, s. 63.

180. Missale Cracoviense, Cracoviae 1509.

181. BUWr IF 341, IF 345, IF 351, IF 353, IF 355, IF 357, IF 347, IF 361, IF 363, IF 366, IF 367, IF 368, IF 373, M 1151, B 1711, IQ 172; BKWr 22n, 48n. 51n. 53n. 54n. 75n. 111. 138, R 508; BKK 4: BKG Ms 141. Ms 143. Ms 93.

tylko w mszale krakowskim z 1450 r.¹⁸³. Odosobnionym wypadkiem jest umieszczenie sufragium mszalnego po sekrecie „Altari tuo” w mszale krakowskim z 1485/90 r.:

Sacrificii tibi domine celebrandum intercedentibus omnibus sanctis tuis placatus intende quod et nos a virginis nostre...

K o m u n i a : Ecce Virgo concipiet...

Tekst antyfony komunijnej pozostaje bez zmian w ciągu wieków.

P o k o m u n i a :

a. Gratiam tuam quaesumus...

b. In mentibus nostris... (jak na Sekreće).

c. Omnipotens sempiternus deus qui coeternum tibi filium pro salute mundi secundum carnem spiritu sancto concipiendum angelico ministerio beate marie semper virgini declarasti adesto propitius populo tuo: ut ad eius nativitatem pace concessa liberioribus animis occuramus.

d. Omnipotens sempiternus deus qui gloriose virginis marie corpus et animam ut dignum dilecti filii tui habitaculum effici mereatur cooperante spiritu sancto preparasti da ut in cuius commemoratione letamur eius pia intercesione ab instantibus malis et a morte perpetua liberemur.

W tekstach adwentowej wotywy „Rorate” spotykamy zawsze tekst modlitwy „In mentibus nostris”, z tym, że występuje raz jako sekreta, innym razem jako tekst pokomunii¹⁸⁴. Zachowany do dzisiaj tekst pokomunii „Gratiam tuam” znajduje się w znacznej większości rękopiśmiennych mszałów¹⁸⁵. Natomiast pokomunii „Omnipotens sempiternus Deus” (c)¹⁸⁶ oraz „Omnipotens sempiternus Deus qui gloriose” (d)¹⁸⁷ nie znają źródła śląskie.

Zestawienie tekstów mszalnych adwentowej wotywy „Rorate” pozwala na wyciągnięcie następujących wniosków:

1. Zasadnicza jedność formularza wynika z przejęcia ustalonych już tekstów środy Suchych Dni grudniowych lub Zwiastowania.

2. Wotywa „Rorate” posiada dosyć zróżnicowane teksty tylko na Alleluja i to używane w różnych zestawieniach.

3. Można zauważyć pewną odrębność tekstów adwentowej wotywy „Rorate” w kodeksach liturgicznych zakonu cystersów.

4. Jednakże w wyborze tekstów mszalnych do adwentowej wotywy „Rorate” nie można wykazać specyficznych odrębności Śląska z wyjątkiem braku wymienionych dwóch pokomunii.

2. CZAS

Wotywa „Rorate” jak wynika ze źródeł i opracowań liturgii w Polsce, była wotywą na okres Adwentu. Jednakże w ciągu dziejów były okresy, że odprawiano ją przez cały rok, lub w pewne określone dni.

182. BUWr IF 343, IF 344, IF 358, IF 364, IF 365, IQ 175; BKWr 154; BKK 1, 2, 7; BOWr 373/II, BKKc 39; BKG Ms 150, Ms 146.

183. BJK 4247.

184. BUWr IF 343, IF 344, IF 365, IF 364, IQ 195; BKK 1, 2, 4, 7; BJK 4247.

185. BUWr IF 341, IF 345, IF 347, IF 351, IF 353, IF 355, IF 357, IF 361, IF 363, IF 366, IF 367, IF 368, M 1151, B 1117, IQ 192, R 508; BKWr 22n, 48n, 51n, 75n, 111, 138; BKK 6; BKG Ms 93, Ms 141, Ms 150.

186. Ossol. 373/II; BKG Ms 146; BKKc 39; BSKc 2.

187. BKG Ms 146.

W Adwencie

O odprawianiu wotywy „Rorate” w czasie Adwentu mówią nam rubryki formularza „Rorate” (patrz rozdz. I § 2, pkt. a). Poza tym źródła i opracowania mówiące o bractwach literackich ze Lwowa, z kolegiaty św. Jakuba w Nysie oraz o bractwie rorantystów z Reszla podkreślają to również (patrz rozdz. I § 3, pkt a, c).

Trudno bliżej określić częstotliwość rorat w Bochni i Nowym Sączu, wiadomo tylko, że członkowie bractwa literackiego uczęszczali na msze „Rorate”, „krom tych, które w niedzielę odprawia bakałarz ze szkołą”¹⁸⁸. Nie wiadomo więc, czy idzie tu o roraty odprawiane tylko w Adwencie, czy też przez cały rok. Wydaje się raczej bardziej uzasadnione przypuszczenie, że chodzi tu o roraty odprawiane w czasie Adwentu, gdyż nie wspomniano w tym czasie nigdzie o odprawianiu wotywy „Rorate” przez cały rok.

O odprawianiu wotywy „Rorate” w okresie Adwentu mówi akt fundacyjny tej mszy wydany przez biskupa Bcdzantę w Krakowie w 1349 r., w którym nakazuje w okresie Adwentu odprawiać mszę „Rorate” ze Zwiastowania¹⁸⁹.

Podobnie o adwentowej wotywie „Rorate” wspomina biskup krakowski Piotr Wysz w statutach z 1396 r.¹⁹⁰.

W XV w. mamy świadectwo o odprawianiu wotywy „Rorate” w czasie Adwentu z parafii Reszel na Warmii¹⁹¹.

Magdalena Mortęska, córka podkomorzego chełmińskiego, uzyskała w 1578 r. pozwolenie ojca, by w Adwencie jeździć codziennie na roraty do pobliskiej Lubawy¹⁹².

Biskup Maciejowski w czasie wizytacji z 1603 r. wylicza różne obowiązki prepozyta kościoła w Lublinie, między innymi mówi również, że powinien w czasie Adwentu śpiewać codziennie mszę „Rorate”¹⁹³.

O adwentowej wotywie „Rorate” wspomina również biskup Warmii St. Hozjusz w swym dziele „Confessio catholicae fidei”, stwierdzając, że przez cały Adwent każdego dnia powinno się śpiewać mszę o Najświętszej Maryi Pannie „Rorate”¹⁹⁴.

W XVII w. żona Jana Sobieskiego królowa Maria starała się być codziennie na roratach (notatka w pamiętniku z grudnia)¹⁹⁵.

Święta Kongregacja Obrzędów dekretem z dnia 29 stycznia 1752 r. zatwierdza dla Polski wotywę „Rorate” jako wotywę o Najświętszej Maryi Pannie na okres Adwentu¹⁹⁶.

W XVIII w. i następnych wotywa „Rorate” odprawiana jest we wszystkich diecezjach, ale dochodzą ograniczenia rubrycystyczne. Prze-

188. B. Kumor, Statuty Bractwa Literackiego Nauki Chrześcijańskiej art. cyt., s. 363.

189. Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej, cz. 1, s. 238.

190. Statuta Synodalia Episcoporum Cracoviensium, s. 57.

191. G. Matern, Geschichte der Pfarrgemeinde in Rössel, s. 193.

192. K. Górski, Od religijności do mistyki, s. 73.

193. J. Wadowski, Kościoły lubelskie, Kraków 1907, s. 390.

194. St. Hosius, Confessio catholicae fidei christiana, Vienne 1560, s. 3

195. I. Sarnecki, Pamiętniki czasów Jana Sobieskiego (1691—1696) opr.

J. Woliński, Wrocław 1958, s. 76.

196. Patrz rozdz. I, p. 4.

de wszystkim zależna jest wotywa od ilości kapłanów przy danym kościele i często ustępuje świętu Niepokalanego Poczęcia, pierwszej niedzieli Adwentu i Wigilii Bożego Narodzenia¹⁹⁷.

W katedrze włocławskiej po 1866 r. przez cały Adwent odprawia się roraty — jako spuścizna po psalterzystach¹⁹⁸.

W diecezji żmudzkiej adwentowe msze „Rorate” zależne były od ilości kapłanów. Jeżeli przy kościele był tylko jeden kapłan, wówczas rorat prawie że nie było. Jeżeli było ich więcej, wówczas były odprawiane przynajmniej w niedziele, a były też parafie, gdzie odprawiano je codziennie (Kretynga)¹⁹⁹.

W diecezji płockiej w katedrze od XVIII w. istniała fundacja Stanisława Wolskiego, z której odprawiano przez cały Adwent wotywę „Rorate”²⁰⁰.

W niektórych diecezjach nie odprawiano wotywy „Rorate” w Wigilię Bożego Narodzenia, np. w archidiecezji mohylowskiej, w diecezji poznańskiej, wileńskiej i krakowskiej. W diecezji poznańskiej, gnieźnieńskiej i krakowskiej nie odprawiano jej w pierwszą niedzielę Adwentu²⁰¹. W diecezji płockiej nie odprawiano również w święto Niepokalanego Poczęcia²⁰².

W ciągu całego roku

W kościołach katedralnych czy kolegiackich, przy których od XVI-XIX w. istniały kapele rorantystów lub podobne im stowarzyszenia odprawiano roraty przez cały rok.

W katedrze krakowskiej rorantysi zobowiązali się do odprawiania wotywy „Rorate” przez cały rok i śpiewania podczas niej²⁰³.

Podobnie przez cały rok śpiewali wotywę „Rorate” rorantysi w katedrze włocławskiej, z wyjątkiem Wielkiego Tygodnia²⁰⁴.

W katedrze gnieźnieńskiej fundator kapeli rorantystów Baranowski przeznaczył na msze „Rorate” fundusz 15 tys. zł wyrażając pragnienie, by były odprawiane codziennie przez cały rok²⁰⁵.

Rorantysi poznańscy również byli zobowiązani do codziennej wotywy „Rorate” („quotidie temporibus perpetuis”), a wraz z nimi jeden raz w tygodniu zakrystian²⁰⁶.

Podobnie codziennie odprawiano roraty w katedrze przemyskiej w kolegiacie w Jarosławiu; odprawiali je mansjonarze²⁰⁷.

197. Tamże.

198. St. Chodyński, *Organy, Śpiew i Muzyka*, s. 41—42.

199. B. Laus, *Diecezja Żmudzka*, W: *Księga Pamiątkowa Maryańska*, t. Lwów - Warszawa 1905, s. 177.

200. A. Nowowiejski, *Płock, Monografia historyczna*, Płock 1917, s. 235.

201. A. Nowodworski, *Roraty*, W: *Enc. Nowodworskiego*, t. 23, Warszawa 1899, s. 464.

202. A. Nowowiejski, *Ceremoniał parafialny*, t. 2, Płock 1916⁵, s. 129.

203. J. Pikułik, *Gradał rorantystów wawelskich*, s. 11.

204. J. Fijałek, *Królowa Korony Polskiej*, s. 118.

205. I. Polkowski, *Katedra gnieźnieńska*, s. 69.

206. M. Siemieński, *Monumenta Ecclesiae metropolitanae*, s. 56; J. Nowacki, *Dieje archidiecezji poznańskiej*, t. 1, *Kościół katedralny w Poznaniu*, s. 239.

207. Wł. Sarna, *dz. cyt.*, 246.

W pewne dni

Oprócz wotywy „Rorate” odprawianej w czasie Adwentu i w ciągu całego roku, znano jeszcze wotywę „Rorate” jako wotywę w pojedynczych wybranych dniach.

Jan Lipski XVIII w. przeznaczył 30 tys. zł na uposażenie ośmiu kapłanów, których zadaniem było odprawianie w poniedziałki, środy i niedziele w kolegiacie łowickiej wotywniej mszy „Rorate”²⁰⁸.

W Głogowie z fundacji Michała Welina zatwierdzonej przez biskupa Nowaka 9 stycznia 1448 r. odprawiano wotywę „Rorate” we wszystkie soboty roku²⁰⁹.

Do obowiązku psalterzystów fundowanych przez Jana z Humnisk i Katarzynę Marynę z Dobrynic w kościele katedralnym w Przemyślu należało odprawianie wotywy „Rorate” we wszystkie uroczyste święta Najświętszej Maryi Panny (1618 r.)²¹⁰.

Godzina

O odprawianiu wotywy „Rorate” przed wschodem słońca mówią już statuty biskupa krakowskiego Piotra Wysza z XIV w., który nie pozwala żadnej mszy odprawiać wcześniej — również rorat — jak wówczas, gdy noc przechodzi w dzień i można już dokładnie odróżnić osobę od osoby. Wyjątek stanowi Pasterka²¹¹. Ten sam nakaz powtórzony jest przez M. Szyszkowskiego w „Reformationes Generales”²¹² oraz przez Maciejowskiego w „Epistola Pastoralis”²¹³. W Poznaniu w 1689 r. wyznaczono karę suspenzy na tych, którzy nie dostosują się do wyżej przytoczonych zakazów^{213a}.

W opracowaniach niżej podanych mamy nieraz zaznaczone przy porządkach nabożeństw pochodzących z XVIII/XIX w. nawet godziny odprawiania wotywy „Rorate”. J. Kurczewski zaznacza, że roraty w kościele katedralnym wileńskim odprawia się od pierwszej niedzieli Adwentu przy głównym ołtarzu o godz. 6.00²¹⁴. W diecezji wrocławskiej psalterzyści odprawiali mszę „Rorate” jako pierwszą mszę dnia²¹⁵. W katedrze poznańskiej odprawiano wotywę „Rorate” o godz. 6.30 po psalterzu, matutinum i laudes oraz kantyku „Zawitaj Ukrzyżowany”²¹⁶. W diecezji płockiej po jutrzni, officium i mszy wotywniej o N.M.P. wychodzono z wotywą „Rorate”²¹⁷. Wotywa „Rorate” w katedrze krakowskiej była odprawiana dopiero o godz. 7.00, a w Adwencie nawet o godz. 8.00²¹⁸. W farze w Krakowie za czasów Jana Sobieskiego spo-

208. J. Korytkowski, Arcybiskupi gnieźnieńscy, t. 3, s. 772.

209. W. Urban, Studia nad dziejami diecezji wrocławskiej, s. 266.

210. Wł. Sarna, dz. cyt., 246.

211. Statuta Synodalia Episcoporum Cracoviensium, s. 57.

212. M. Szyszkowski, Reformationes Generales, s. 65.

213. B. Maciejowski, Epistola Pastoralis, Constitutiones synodales necnon ordinationes dioecesis culmensis (Fontes 24), Toruń 1929, s. 193.

213a. Decretales Summorum Pontificum pro Regno Poloniae Constitutiones Synodorum Provincialium et Dioecesarum Regni, t. 2, Posnaniae 1882, s. 360.

214. J. Kurczewski, Kościół zamkowy czyli katedra, cz. 1, s. 294.

215. J. Fijałek, Królowa Korony Polskiej, s. 119.

216. A. Nowowiejski, Płock, s. 370.

217. J. Nowacki, Dzieje archidiecezji, t. 1, s. 780.

218. Wł. Miłkowski, Katedra, Wawel, zamek, biskupstwo, s. 35.

tykamy nawet zwyczaj odprawiania wotywy „Rorate” o godz. 13.00. Wotywę odprawianą o tej porze nazywano roratami „more gallico”²¹⁹. Na taką wygodę mogli się zdobyć jedynie ludzie zamożni, którzy cały czas w ciągu dnia mieli do własnej dyspozycji.

A. Brückner twierdzi, że wotywa „Rorate” początkowo była odprawiana przez cały rok. Z czasem została zacieśniona do okresu adwentowego²²⁰.

Z powyższego wynikałoby raczej, że w początkach wotywa „Rorate” związana była raczej z okresem Adwentu; chociaż była wotywą także w pewne wybrane dni roku. Stan taki trwał do czasów powstania kapel „rorantystów” tzn. do XVI w., w którym to czasie wotywa „Rorate” została rozciągnięta na cały rok. Z chwilą zlikwidowania rorantystów zanikł równocześnie zwyczaj codziennego odprawiania wotywy „Rorate” w ciągu całego roku, a powrócono znów do wotywy „Rorate” tylko na okres Adwentu. Twierdzenie Brücknera jest jest uzasadnione od XVI w., gdyż jak za jego czasów sądzono, wtedy dopiero pojawiły się w Polsce roraty; zagadnienie to bowiem nie było wystarczająco opracowane.

3. UDZIAŁ LUDU

a) Liczebność

Wotywa „Rorate” należało do „nabożeństw” najbardziej popularnych. Skupiały się wokół niej wszystkie stany. Zygmunt August starał się być codziennie na roratach biorąc w nich czynny udział przez śpiew wraz z kapelą rorantystów²²¹. Królowa Maria, żona Jana Sobieskiego uczęszczała codziennie przez cały Adwent na roraty²²². „Rorantysci wawelscy, wykonując artystycznie dzieła swoich i obcych kompozytorów, ściągali do kościoła tłumy zarówno dla nabożeństwa jak i dla samej muzyki”²²³.

O udziale ludu najlepiej może świadczyć fakt, że biskupi pisząc o tym nabożeństwie wyrażają się, że jest „propter populum in auita devotione retinendum”²²⁴.

Święta Kongregacja Obrzędów zatwierdzając wotywę „Rorate” dla Polski zaznacza, że wprawdzie nie wprowadza jej „pro re gravi vel pro publica causa; sed haberi dumtaxat poterit ut mera populi devotio”²²⁵. Biskup St. Hozjusz mówiąc o wotywie „Rorate” zauważa, że „quam diluculo surgunt homines, tamquam vigilantes, atque sui Salvatoris adventum expectantes”²²⁶. Ten fakt mówi sam za siebie. Ofiary ponosi się tylko dla kogoś umiłowanego.

219. K. Sarnecki, Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego, s. 69.

220. A. Brückner, Roraty, W: Enc. Staropolska, t. 2, s. 379.

221. J. Zapartowicz, „Miechowita”, Discursus praedicabiles super Litanias Lauretanus B.M.V., Paris 1642, t. 2, s. 545.

222. „W kościele była królowa jm, jakoż codziennie bywa horis consuetis na roratach” (K. Sarnecki, Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego, s. 76).

223. A. Poliński, Dzieje muzyki polskiej, s. 72.

224. M. Szyzskowski, Reformationes Generales, s. 63.

225. Rubricae Breviarii et Missalis Romani, s. 237.

226. St. Hosius, Confesio catholicae fidei, s. 3.

O licznym udziale ludu może świadczyć fakt, że w Krakowie w kościele mariackim w XVI w. wprowadzono specjalne „ciche roraty” dla robotników i służby, by zdążyli na oznaczoną godzinę do pracy²²⁷. Jeżeli roraty były odprawiane w niedzielę, wówczas udział ludu w nich był tak liczny, że bardzo często cierpiała na tym suma.

Przywiązanie do rorat było tak wielkie, że przeszkody natury atmosferycznej czy nawet moralnej nie przeszkadzały we wzięciu w nich udziału. Magdalena Mortęska przez długi czas prosiła ojca aż „wreszcie pozwolił jej ojciec jeździć codziennie na roraty”²²⁸. We „Wspomnieniach starego organisty” jest wymowny wyraz ile przeszkód natury atmosferycznej pokonywano za cenę pójścia na to „nabożeństwo” tak umiłowane²²⁹.

Były nawet do niedawna okolice, gdzie poczytywano sobie za obowiązek obecność na roratach. Gdyby ktoś nie mógł przybyć do kościoła na roraty, wówczas powinien łączyć się duchowo z wiernymi, którzy brali w nich udział²³⁰.

b) Śpiew: gregoriański, polifoniczny, pieśni nabożne

Wokół wotywy „Rorate” skupione były, jak wyżej wspomniano bractwa i kapele, których zadaniem było uświetnianie tej wotywy śpiewem. Członkowie tych organizacji wywiązywali się ze swego obowiązku dysponując środkami znanymi tej epoce, w której żyli.

Do XV w. w polskich kościołach i w kościołach Europy Zachodniej wykonywano jedynie śpiew gregoriański. Jeszcze nawet w XVII w. istnieją w Polsce katedry, gdzie nie znano śpiewu wielogłosowego, jak np. katedra gnieźnieńska do 1647 r., wileńska do 1628 r., wrocławska do 1641 r., płocka do 1642 r. A w niektórych kolegiatach pojawia się śpiew wielogłosowy dopiero w początkach XVIII w. Synod tego okresu zalecają raczej trzymanie się dawnych form śpiewu, a niektórzy prowincjałowie wprost zabraniają śpiewu figuralnego²³¹. Ogólnie w kościołach panuje chorał; początki muzyki wielogłosowej spotykamy w Polsce dopiero w XVI w. Obok śpiewu chorałowego pojawiają się pierwsze pieśni nabożne treścią związane z Wielkanocą (XIV w.), z kultem Dzieciątka (XV w.), a nawet pojawiają się już pieśni ku czci Matki Bożej (XV w.)²³².

Jak z tego wynika, najprawdopodobniej i w czasie mszy „Rorate” do XV w. wykonywano jedynie chorał gregoriański. Potwierdzeniem tego przypuszczenia jest bractwo literackie z kolegiaty św. Jakuba w Nysie, które nie wykonywało śpiewu choralnego, gdyż nie był jeszcze znany w tym czasie (jak podaje Pedewitz)²³³.

Z całą pewnością już w XVI w. w czasie rorat był wykonywany śpiew wielogłosowy w katedrze krakowskiej przez założonych tam rorantystów (1543 r.). Wykonywane przez nich msze wielogłosowe były

227. J. Fijałek, *Królowa Korony Polskiej*, s. 119.

228. K. Górski, *Od religijności do mistyki*, s. 73.

229. Ze wspomnień starego organisty, „*Muzyka kościelna*” 11(1891) s. 85.

230. Drohiczyn. Ankieta O. Pawła Szanieckiego.

231. H. Feicht, *Muzyka w okresie polskiego baroku*, W: *Z dziejów polskiej kultury muzycznej*, t. 1, Warszawa 1958, s. 158.

232. Tamże, s. 46—49.

233. G. H. Pedewitz, *Historia Ecclesiastica*.

często również ich własnej kompozycji, jak to zaznaczono w akcie fundacyjnym, że powinni wykonywać „cantu figurato msze roratne” i cały swój czas poświęcić na upiększenie tej mszy. Dlatego nie mogli się ubiegać o żadne inne urzędy czy beneficja kościelne. Jednakże repertuar ich śpiewów był ograniczony jedynie do męskich głosów i w swoich podstawach bardzo często oparty jeszcze na chorale²³⁴.

Kompozytorowie mszy „Rorate” wielogłosowych wykonywanych przez rorantystów wawelskich byli zazwyczaj kapelmistrzami względnie członkami kapeli rorantystów²³⁵.

Jeden z największych kompozytorów XVI w. i równocześnie nadworny organista Zygmunta Augusta, Martinus Leopolda napisał trzy msze: Missa Paschalis, Missa Rorate i Missa Resurrectionis. Niestety do naszych czasów zachowała się tylko pierwsza²³⁶. Marcin Mielczewski (1600-1651) napisał mszę „Rorate” z Gloria²³⁷ (zaginiona). Penitencjarz i dyrygent kapeli katedralnej Grzegorz Gorczycki napisał dwie msze „Rorate” na chór mieszany, oparte jeszcze na chorale²³⁸. Dwie msze „Rorate” napisał na początku XVIII w. Wincenty Maksylewicz²³⁹. Walentyń Gawara XVI/XVII w. kantor szkoły N. P. w Krakowie napisał mszę „Rorate”, lecz zachowała się tylko w urywkach²⁴⁰. Marcin Józef Zebrowski (1702-1770) — skrzypek oo. paulinów w Częstochowie skomponował również mszę „Rorate”²⁴¹. W XVIII w. Jezuita Jacek Szczurowski (1718-1770) podobnie jak poprzednicy pozostawił nam wielogłosową mszę „Rorate”²⁴².

Prozę „Rorate” — najprawdopodobniej „Mittit ad Virginem” skomponował Sebastian Felsztyńczyk²⁴³. Włoch Pacelli A. pisze czterogłosowe „officium tempore adventus”; przy introicie, „Rorate” zaznaczone jest jego nazwisko²⁴⁴. „Rorate” na pięć głosów napisał Paligoni²⁴⁵.

Rorantyci w innych katedrach czy kolegiatach zapewne brali również czynny udział w śpiewie i kompozycji na temat mszy „Rorate”, jednakże brak opracowań w tej sprawie uniemożliwia nam jakiegokolwiek zorientowanie się co do tego na innych terenach Polski. Przypuszczać jednak można, że nie pozostawali daleko w tyle za rorantystami wawelskimi. Kolegium rorantystów w Poznaniu (1648) uświetniało również codzienną mszę „Rorate” „pięknym śpiewem i kantykami”²⁴⁶. Również w swym repertuarze śpiewów chóralnych Bractwo Rorantystów z Reszla miało siedem mszy, wśród nich dwa Kyrie z tropami, wielkie antyfony „O” Venite, mszę na uroczystość Bożego Narodzenia, mszę Requiem i sze-

234. H. Feicht, *Muzyka w okresie baroku*, s. 212.

235. *Enc. Nowodworskiego*, t. 26, s. 270; M. Szweykowski, H. Feicht, *Z dziejów polskiej kultury muzycznej*, t. 1, s. 270.

236. *Tamże*, s. 81, 273.

237. *Tamże*, s. 275.

238. *Tamże*, s. 270.

239. *Tamże*, s. 275.

240. *Tamże*, s. 269.

241. *Tamże*, s. 286.

242. *Tamże*, s. 281.

243. Z. Jachimiecki, *Muzykologia i piśmiennictwo muzyczne w Polsce*, Kraków 1948, s. 27.

244. H. Feicht, *Muzyka w okresie polskiego baroku*, s. 211.

245. A. Nowodworski, *Śpiewacy*, W: *Enc. Nowodworskiego*, t. 26, s. 29.

246. J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 1, s. 705.

reg pieśni na ofiarowanie i komunię na okres Adwentu i Bożego Narodzenia oraz śpiewy maryjne. Wprawdzie śpiewy te znajdują się w księdze śpiewów chóralnych bractwa z 1880 r., jednakże zawiera ona stare zwyczaje bractwa²⁴⁷. Posiadamy również wzmiankę o czterogłosowej mszy „Rorate” z kolegiaty łowickiej²⁴⁸.

Oprócz chorału, utworów polifonicznych śpiewano podczas adwentowej mszy roratniej również polskie pieśni nabożne.

Początki religijnego śpiewu ludowego sięgają na Zachodzie X wieku i związane są z wezwaniem powtarzanym wiele razy — *Kyrie eleyson*²⁴⁹. W Polsce pierwszy zapis o religijnym śpiewie ludowym dotyczy „Bogurodzicy”, której pierwsze dwie zwrotki powstały w pierwszej lub w drugiej połowie XIII w.²⁵⁰

Pieśń kościelna w Polsce, podobnie jak na Zachodzie związana jest z równoczesnym powstawaniem tych pieśni w zborach protestanckich. Od czasu Reformacji wzbiera na sile, tak, że zmusiła w końcu synody, które nakazują śpiewać w kościele tylko pieśni katolickie, przez Kościół zatwierdzone. Sprawą pieśni religijnych zajmowały się synody i zarządzenia biskupie już od XVI w: zarządzenie Hozjusza z 1565 r., synod płocki z 1593 r., synod gnieźnieński 1602 r., synod chełmiński 1604 r.²⁵¹, zarządzenie biskupa krakowskiego M. Szyszkowskiego odnośnie śpiewania „Bogurodzicy”.

Podobnie jak ze śpiewem w ogóle podczas Mszy św., tak samo się rzecz miała z pewnością i ze śpiewem podczas rorat. Najstarszą znaną pieśnią i śpiewaną być może na adwentowej wotywie było tłumaczenie Sekwencji „*Mittit ad Virginem*”, dokonane, jak twierdzi A. Brückner, już w połowie XIV w. przez nieznanego tłumacza; odpis znany jest z połowy XV w.²⁵². Późniejszy odpis tłumaczenia tej sekwencji zamieszczony jest w zbiorze pieśni z 1521 r. z takim objaśnieniem przy tym tekście: „Proza albo pieśń, którą w aduent na roracich śpiewają”²⁵³.

Odpis inny tłumaczenia tejże sekwencji znajduje się w zbiorze „Polskich pieśni religijnych XVI w.” — tzw. Kodeks Hieronima — pod tytułem „*Mittit ad Virginem po polsku*”²⁵⁴. Kodeks ten podaje nam jeszcze dwie pieśni o Zwiastowaniu „*O zwyastovayu shina bożego nasweyshey Pannye maryey matcze bożey*”²⁵⁵ oraz „*O svyastovanyu Panni mariey nabożna pyosnka*”²⁵⁶. Przypuszczać można, że jeżeli były śpiewane pieśni nabożne w tym czasie podczas wotywy adwentowej, to pieśni opiewające Zwiastowanie w zupełności nadawały się do śpiewania podczas niej.

247. G. Matern, *Geschichte der Pfarrgemeinde in Rössel*, s. 197.

248. H. Feicht, *Muzyka w okresie polskiego baroku*, s. 186.

249. M. Bobowski, *Polskie pieśni katolickie od najdawniejszych czasów do końca XVI w.*, Kraków 1893, s. 2—5; O. P. Sczaniecki, *Służba Boża w dawnej Polsce*, Poznań 1962, s. 53—60.

250. J. Woronczak, E. Ostrowska, H. Feicht, *Bogurodzica*, s. 15.

251. W. Schenk, *Udział ludu w ofierze Mszy świętej*, Lublin 1960, s. 30n.

252. A. Brückner, *Drobne zabytki języka polskiego*, s. 209—210.

253. M. Bobowski, *Polskie pieśni katolickie*, s. 236.

254. Biblioteka Kórnicka — *Polskie pieśni religijne XVI w.* spisane ręką A. — Kodeks Hieronima, k. 21—23.

255. Tamże, k. 76—85.

256. Tamże, k. 138—142.

Kancjonał z 1711—1732 r. zawiera pieśni nabożne podzielone na okresy liturgiczne od Adwentu do święta Bożego Ciała. Wśród pieśni adwentowych wiele znajduje się pieśni sławiących tajemnicę Zwiastowania. Z treści maryjnej tych pieśni można wnioskować, że były śpiewane podczas adwentowej wotywy „Rorate”. Należą do nich:

„O Najświeższa Lilia” — 7 strof, „Archanjoł Boży Gabryel” — 11 strof, „Chwalmy Boga Wszchemocnego” — 19 strof, „Heynał wszyscy zaśpiewamy... Boże wieczny, Boże żywy” — 10 strof, „Gwiazdo morza głębokiego” — 7 strof, „Wesoło śpiewamy” — 15 strof, „Posłan jest od Boga Anjoł” — 14 strof, „Heynał wszyscy zaśpiewamy... Mocny Boże z wysokości” — 17 strof, „Oycze nasz wszchemocny” — 14 strof, „Tobie wznawiamy Panno nad wymowę” — 5 strof²⁵⁷.

W wyżej przytoczonych pieśniach adwentowych bardzo wyraźnie zaznaczona jest głęboka myśl teologiczna, że dzieło Zbawienia, a zwłaszcza Wcielenie, jest dziełem Trójcy Świętej. Wdzięczność za to wyraża się w pieśniach doksolacją²⁵⁸. Treść do tekstów pieśni adwentowych jest czerpana z Pisma św. i w wielu wypadkach jest nawet jakby jego parafrazą²⁵⁹. Teksty wotywy adwentowej „Rorate” służyły również jako podstawa do niektórych pieśni adwentowych²⁶⁰.

W kilku pieśniach występuje bardzo wyraźny akcent eschatologiczny²⁶¹ tak charakterystyczny dla Adwentu. Przyjście Pana dokonuje się, jak to jest ukazane w pieśniach, w czterech momentach: przyjście Chrystusa na ziemię, przyjście do człowieka w czasie jego życia na ziemi przez Słowo zawarte w Piśmie świętym, przyjście przy śmierci i ostatecznie przyjście Chrystusa na sąd.

Wiele pieśni wyraża swą wdzięczność Maryi za przyjęcie poselstwa anielskiego i prosi Maryję — teraz Matkę Boga, o wstawiennictwo²⁶².

Anioł Gabryel zwiastujący Maryi Bożą propozycję, w pieśniach adwentowych jest specjalnie czczony²⁶³.

Do adwentowych pieśni jest zaliczona pieśń rozważająca tajemnicę Różańca Świętego²⁶⁴. To wskazywałoby na popularność również tej formy modlitwy do Matki Bożej.

W XIX w. najczęstszymi pieśniami śpiewanymi podczas adwentowej wotywy były: stary hejnał roratni: „Boże wieczny, Boże żywy”²⁶⁵, „Mocny Boże z wysokości”. Śpiewano również „Zdrowaś bądź Maryja”²⁶⁶, „Po upadku”, „Gwiazdo morza”, „Cesarzówna” i czę-

257. Biblioteka Kórnicka — Cantionalis pars secunda... per Franciscum Valentinum Ruthen a 1711—1732.

258. Archanjoł Boży Gabryel; Gwiazdo morza głębokiego.

259. Archanjoł Boży Gabryel; Chwalmy Boga Wszchemocnego; Tobie wznawiamy Panno nad wymowę; Wesoło śpiewamy; Posłan jest od Boga Anjoł.

260. Heynał wszyscy zaśpiewamy... Boże wieczny, Boże żywy; Oycze nasz Wszchemocny.

261. Gwiazdo morza głębokiego; Wesoło śpiewamy.

262. O Najświeższa Lilia; Chwalmy Boga Wszchemocnego; Gwiazdo morza głębokiego; Tobie wznawiamy Panno nad wymowę.

263. Archanjoł Boży Gabryel.

264. Chwalmy Boga Wszchemocnego.

265. Msza i pieśni religijne... (brm ok. 1880), s. 16.

266. Ze wspomnień starego organisty, Muzyka kościelna 11(1891) s. 85.

sto prozę „Mittit ad Virginem” przeplatana co drugą zwrotkę „Zdrowaś bądź Maryja”²⁶⁷. Podczas wotywy adwentowej śpiewano czasem „Godzinki”²⁶⁸.

Polska pieśń religijna dopiero w ostatnich latach stała się terenem badań stąd wiadomości dotyczące również pieśni śpiewanych podczas adwentowej wotywy są dosyć fragmentaryczne. Jednakże wyżej przytoczone polskie kompozycje wielogłosowe związane z wotywą „Rorate” oraz polskie pieśni religijne śpiewane podczas niej dają nam dosyć wyraźny obraz wpływu rorat na polską twórczość literacką i muzyczną. Treść pieśni związanych z wotywą adwentową nawiązując do Pisma świętego i liturgii była dobrym wychowawcą ludu, który z niej właśnie uczył się prawd religijnych, którymi miał żyć na co dzień.

c) Zwyczaje

Z adwentową wotywą „Rorate” związane są niektóre zwyczaje ludowe. Zwyczajów średniowiecznych niestety nie znamy. Wiele zwyczajów z czasów nowożytnych przechowuje się jeszcze w tradycji ustnej. Dlatego należałoby przeprowadzić w tym zakresie akcję zbierania tych wiadomości, które po kilku latach staną się już nieosiągalne. Tym bardziej, że badanie folkloru ludu polskiego z zakresu kultury ludowej świeckiej są obecnie bardzo rozwinięte, natomiast badanie folkloru kultury religijnej nie ma swoich przedstawicieli.

Kolberg opracowując folklor ludu polskiego zajmował się jednak zasadniczo tylko folklorem świeckim. Sprawy religijne traktował raczej ubocznie.

W opracowaniu zwyczajów związanych z roratami posługiwałam się ankietą ogłoszoną na łamach „Przewodnika Katolickiego” przez O.P. Szczanieckiego OSB oraz własną ankietą z terenu Śląska.

W sandomierskim przychodzono na roraty z zapalonymi świecami: przede wszystkim członkowie cechów²⁶⁹.

Podczas mszy „Rorate” w Końskowoli koło Puław podczas całego Kanonu stało przed ołtarzem siedmiu mężczyzn ze świecami w rękę: najwyższy z nich nazywany był „roratką”²⁷⁰.

Na Mazowszu i Podlasiu w okresie Adwentu pasterze wygrywali wieczorami na ligawkach smętne melodie, symbolizujące tęsknotę ludu za Zbawicielem. Rano, skoro świt, udają się z nimi na roraty i podczas podniesienia wygrywają „rzewne melodie”²⁷¹.

W Drohiczynie nad Bugiem jest zwyczaj, że wszyscy mieszkańcy powinni pójść na roraty; jeżeli ktoś nie może tego uczynić, wówczas pozostaje w domu paląc przed obrazem Matki Bożej świecę i śpiewa pieśni adwentowe²⁷².

Koło Kalisza lud uważa, że ilość świec zapalonych na ołtarzu odpowiada liczbie tygodni przyszłego karnawału²⁷³.

267. S. Barącz, Pamiętniki miasta Żółkwi, Lwów 1877, s. 65.

268. K. Máttyás, Adwent, Studium etnograficzne, Lwów 1907, s. 4.

269. Ankieta o. P. Szczanieckiego.

270. Tamże.

271. Tamże.

272. O. Kolberg, Mazowsze, t. 5, Kraków 1890, s. 63.

273. O. Kolberg, Kaliskie, s. 107.

Na Śląsku spotyka się obecnie wiele pięknych zwyczajów związanych z wotywą „Rorate”. Najczęściej spotykanym i chyba powszechnym zwyczajem są lampiony adwentowe, z którymi przychodzą dzieci na roraty²⁷⁴. Ich światło oświetla cały kościół aż do Gloria²⁷⁵; w jednym tylko wypadku²⁷⁶ całkowity mrok panuje do podniesienia, a częściowo tylko oświetlony do Komunii św., po której zapalają się wszystkie światła. Zbliżający się czas przyjścia Chrystusa jest wyrażany w symbolicznych schodach, po których schodzi Dzieciątko²⁷⁷. W Zabrze tę samą rolę pełni choinka, na której codziennie zapala się jedną świecę²⁷⁸ względnie domek adwentowy, w którym codziennie otwiera się jedno okienko więcej²⁷⁹. Na przyjście Chrystusa przygotowują się wierni, a zwłaszcza dzieci, przez „dobre uczynki” i „postanowienia”, których symbole w postaci serc lub słomek składają dzieci na ołtarz lub do pustego żłóbka²⁸⁰.

Na Śląsku cieszyńskim na temat rorat powstały nawet przysłowia ludowe: „z tobom bych nie szła ani na roroty²⁸¹”, „Moż, dioble roroty”²⁸².

Najpowszechniej jednak pisze się o zwyczaju palenia świec podczas adwentowej wotywy „Rorate”. Zwykle pali się siedem świec. Bzowski († 1637), Nakielski († 1651), Newerani cytowani przez ks. Marcina Krajewskiego twierdzą, że zwyczaj ten pochodzi z czasów Bolesława Wstydliwego: „przedstawiciele różnych stanów na czele z królem podchodzili do ołtarza zapalając po jednej świecy i mówiąc przy tym „Gotów jestem na Sąd Boży”²⁸³. Liczba siedmiu świec była symbolem siedmiu stanów: król, prymas, senator, szlachcic, rycerz, mieszczanin i chłop. Z czasem zwyczajowi temu nadano znaczenie symboliczne. Siedem świec — to wyobrażenie siedmiu radości, lub siedmiu boleści Matki Bożej, względnie siedmiu darów Ducha Świętego²⁸⁴. Falkowski podaje jeszcze kilka innych tłumaczeń palenia siedmiu świec²⁸⁵. Twierdzi on, że jest to nawiązanie do Apokalipsy św. Jana 1,13 — do widzenia siedmiu lichtarzy, względnie do prorocstwa Daniela o siedmiu tygodniach; potwierdza też interpretację siedmiu świec w powiązaniu z siedmioma stanami.

Inne jeszcze tłumaczenie tego zwyczaju podaje Jachimowski przypuszczając, że idzie tu o nawiązanie do Starego Zakonu, gdzie palono w przybytku Jahwe siedmioramienny świecznik. Potwierdzeniem jego

274. Pyskowice, Zabrze-Biskupice, Prószków, Komprachcice, Bytom, Chrzęszczyce, Opole, Głubczyce. (Ankieta).

275. Pyskowice, Komprachcice, Chrzęszczyce. (Ankieta).

276. Kąty. (Ankieta).

277. Kąty, Głubczyce, Opole. (Ankieta).

278. Zabrze, parafia św. Józefa. (Ankieta).

279. Tamże.

280. Komprachcice, Zabrze, Prószków. (Ankieta).

281. J. Ondrusz, *Przysłowia i przymówiska ludowe ze Śląska cieszyńskiego*, Wrocław 1960, s. 238. (8464).

282. Tamże, s. 130(4302).

283. M. Krajewski, *Nabożeństwo parafialne*, Warszawa 1800; zob. A. Nowodworski, *Roraty*, W: *Enc. Nowodworskiego*, t. 23, s. 463.

284. J. Krośniński, *Piękność obrzędów Kościoła Katolickiego*, Tarnów 1905, s. 8.

285. Falkowski, *Kazania roratne*, Wilno 1860, s. 4.

przypuszczenia byłyby świeczniki siedmioramienne zachowane jeszcze w katedrze krakowskiej²⁸⁶, włocławskiej²⁸⁷, w kościele parafialnym w Reszlu²⁸⁸ i w Kołobrzegu.

Inni natomiast głoszą opinię wydawałoby się sprzeczną z wyżej wymienionymi. „Mniemanie jakoby siedem świec były niegdyś noszone i stawiane na ołtarzu od różnych stanów a najwyższa od króla nje ma żadnego do rzeczy podobieństwa. Zawsze palić się zwykło sześć świec, a jedną tylko przydano”²⁸⁹. Po tej linii idzie kilku autorów nie mówiąc o siedmiu świecach, ale o siódmej, która symbolizowała zwykle Maryję, jako jutrzeńkę „przed przybyciem słońca”, którym był Chrystus²⁹⁰.

Dosyć liczne wzmianki na temat ilości świec podczas adwentowej wotywy „Rorate” wskazują na to, że ilość świec miała rzeczywiście jakiś związek z tą wotywą. Tym bardziej, że wiarygodne świadectwa podają, iż w Reszlu i katedrze krakowskiej spotkano świecznik siedmioramienny służący do tej wotywy. Poza tym w kolegiacie św. Jakuba w Nysie członkowie Bractwa Literackiego podczas wotywy „Rorate” mieli na balustradzie chóru zapalonych siedem świec²⁹¹. Ciekawe jest właśnie to, że podano to jako zwyczaj i że palono właśnie siedem świec. Tłumaczenie, że siedem świec symbolizuje siedem radości Matki Bożej, miałoby jakieś nawiązanie do twierdzenia D. V. Berlier'a, który podaje, że wotywa „Rorate” była czasem wotywą na cześć siedmiu radości Matki Bożej²⁹².

Bardziej prawdopodobne jest tłumaczenie zwyczaju palenia siedmiu świec jako nawiązanie do starozakonnego świecznika siedmioramiennego.

Najprawdopodobniej jednak palono sześć świec, jak było w zwyczaju w czasie uroczystej wotywy. Na cześć Matki Bożej dodawano siódmą świecę. Ponieważ jednak we wczesnym średniowieczu nie było jeszcze na ołtarzu tabernakulum, dlatego siódma świeca znajdowała się na środku ołtarza między sześcioma zwykłymi. Gdy po Soborze Trydenckim wniesiono na ołtarz tabernakulum, wówczas z konieczności siódma świeca symbolizująca Maryję przeniesiona została nad tabernakulum.

Zakończenie

Badania nad roratami w Polsce wykazały, że najstarsze ślady (formularze mszalne) o roratach sięgają XIII w.

Bardzo wąska baza źródłowa sprzed XIII w. nie pozwala na wyciągnięcie negatywnego wniosku o nieistnieniu rorat przed XIII w.

Pierwsze teksty mszy roratniej w Polsce znajdują się w księgach liturgicznych cystersów śląskich (XIII w.).

286. Wł. Jachimowski, Liturgia czyli wykład ceremonii i obrzędów Kościoła Katolickiego, Praga Czeska 1882², s. 188.

287. Informacja O. Szczenieckiego.

288. G. Matern, Geschichte der Pfarrgemeinde in Rössel, s. 193.

289. Wykład obrzędów kościelnych, s. 211.

290. B. Arciszewski, Wykład historyczny i moralny świąt, s. 26; G. Mizgalski, Podręczna encyklopedia muzyczna, s. 423.

291. G. F. Pedewitz, Historia Ecclesiastica, s. 20.

292. V D. Berlière, La Messe d'or. art. cyt.

Z powodu braku opracowania rorat na Zachodzie nie można w tej chwili ustalić czy cystersi wytworzyli własną praktykę, czy ją przejęli skądinąd. Znamienne jest, że cysterskie księgi liturgiczne tego samego okresu z innych rejonów Polski (Wielkopolska — Poznań) nie zawierają rorat. Należy jednak dodać, że z XIII w. zachowało się stosunkowo dużo źródeł cysterskich, a bardzo mało albo nawet wcale innych zakonów lub diecezji. Stąd wniosek o cysterskim pochodzeniu rorat w Polsce pozostaje nadal niewystarczająco uzasadnionym przypuszczeniem.

W XIV w. roraty są już znane w całej Polsce w zakonach i diecezjach zwłaszcza dzięki działalności bractw literackich oraz dzięki niektórym fundacjom.

Od XV w. roraty rozszerzają się coraz bardziej, aż w XVI w i następnych osiągają swój szczyt, gdyż z rorat okresu adwentowego stają się wotywą odprawianą przez cały rok przy katedrach i kolegiatach, gdzie istniały kapele rorantystów.

Po soborze trydenckim roraty zostały aprobowane dla Polski (synod piotrkowski 1628 r. zatwierdzony przez Urbana VIII).

Po upadku fundacji kościelnych (XIX w.) ustał zwyczaj odprawiania wotywy „Rorate” przez cały rok, a zachowano roraty adwentowe z wyjątkiem I niedzieli Adwentu, Niepokalanego Poczęcia oraz Wigilii Bożego Narodzenia.

Nadal pozostają otwarte jeszcze następujące zagadnienia:

1. Roraty w innych krajach oraz ewentualna zależność polskiej praktyki rorat od praktyki innych krajów.

2. Z którego ośrodka w Polsce roraty rozpowszechniają się na inne tereny Polski, skoro w XVI w. spotykamy je wszędzie, a z XIII w. mamy tylko sporadyczne ślady i to tylko z terenów Śląska.

Odpowiedź na te pytania będzie możliwa po monograficznym opracowaniu rorat w innych krajach. A drugie zagadnienie zakłada odkrycie nowych źródeł z XII i XIII w.

Dalsze badania nad roratami w Polsce mogłyby pójść w kierunku monograficznego opracowania ich rozwoju w poszczególnych diecezjach z uwzględnieniem materiałów archiwalnych jak statuty kapitulne, wizytacje biskupie, kroniki zakonne i parafialne. Można by też przeprowadzić ankiety w celu opracowania zwyczajów ludowych podczas tej wotywy na terenie całej Polski.

WYKAZ SKRÓTÓW

AAP	— Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu.
BDK	— Biblioteka OO. Dominikanów w Krakowie.
B.I	— Biblioteka Jagiellońska w Krakowie.
BKG	— Biblioteka Kapitulna w Gnieźnie.
BKK	— Biblioteka Kapitulna w Krakowie.
BKKc	— Biblioteka Kapitulna w Kielcach.
BN	— Biblioteka Narodowa w Warszawie.
RKW	— Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu.
BŚKc	— Biblioteka Seminarium Duchownego w Kielcach.
BSLb	— Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie.
BUWr	— Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu.
Ossol	— Biblioteka Ossolineum we Wrocławiu.

ŹRÓDŁA LITURGICZNE RĘKOPIŚMIENNE

G n i e z n o

Biblioteka Kapitulna

- Ms 93 Missale, XIV/XV w.
 Ms 141 Missale, XIV/XV w.
 Ms 143 Missale, druga połowa XV w.
 Ms 146 Missale, koniec XV w.
 Ms 149 Missale plenarium (Ordo Romanus et Missale antiquissimum).
 XI w.
 Ms 150 Missale, XIV w.

P o z n a ń

Archiwum Archidiecezjalne

- Ms 51 Missale, XV w.
 Ms 67 Missale, XV w.
 Ms 68 Graduale pars hiemalis, XIII w.

K i e l c e

Archiwum Seminarium Duchownego

1. Missale Olomucense, XV w.
2. Graduale, XIII/XIV w. z Wiślicy.

Biblioteka Kapitulna

- 39 Missale, XVI w.

W a r s z a w a

Biblioteka Narodowa

- BOZ ctm 8 Sacramentarium Tinecense, XI w.

K r a k ó w

Biblioteka Kapitulna

- 1 Missale, pierwsza połowa XV w.
- 2 Missale Cracoviense, XV w.
- 4 Missale, pierwsza połowa XVI w.
- 5 Missale Cracoviense, z 1475/1487 r.
- 6 Missale Cracoviense, z 1485/1490 r.
- 7 Missale, druga połowa XV w.
- 8 Missale Wratislaviense, około 1421 r.
- 9 Missale Cracoviense, po 1475 r.
- 10 Missale, XV w.

Biblioteka Jagiellońska

- 4247 Missale Cracoviense, około 1450 r.

W r o c ł a w

Biblioteka Kapitulna

- 111 Missale parvum, XV w. ze Śląska.
- 138 Missale Wratislaviense, XV w. ze Śląska.
- 140 Missale Wratislaviense, druga połowa XV w. ze Śląska.

- 142 Missale Wratislaviense, XIV/XV w. ze Śląska.
 143 Missale Wratislaviense, druga połowa XIV w. z katedry wrocławskiej.
 154 Missale, koniec XV w. z Żagania.

Dawna Biblioteka św. Jakuba w Nysie

- 22n Missale, z 1476 r.
 44n Missale Wratislaviense, druga połowa XIV w.
 45n Missale Wratislaviense, XV w.
 46n Missale Wratislaviense, druga połowa XV w.
 48n Missale Wratislaviense, z 1417 r.
 51n Missale, z 1479 r.
 53n Missale, z 1438 r.
 54n Missale Wratislaviense, XV w.
 75n Missale Wratislaviense, druga połowa XV w.
 518 Missale. XV w. z Czech.

Biblioteka Uniwersytecka

- IF 341 Missale Wratislaviense, z 1407 r. z klasztoru św. Wincentego (Norbertanów) we Wrocławiu.
 IF 342 Missale magnum, z 1421 r. z kolegiaty w Głogowie.
 IF 343 Missale, z 1424 r. z klasztoru augustianów z Żagania.
 IF 344 Missale magnum, z 1423 r. z klasztoru augustianów w Żaganiu.
 IF 345 Missale magnum, z 1424 r. z klasztoru cystersów w Rudach Raciborskich.
 IF 346 Missale magnum, z 1436 r.
 IF 347 Missale magnum, z 1459 r. z klasztoru dominikanów w Głogowie.
 IF 348 Missale, pierwsza połowa XV w. z klasztoru augustianów w Żaganiu.
 IF 351 Missale, z 1250 r. i 1320/30 r. z klasztoru cystersów.
 IF 353 Missale, XIV w. z klasztoru cystersów w Kamieńcu Żąbkowickim.
 IF 355 Missale Wratislaviense, około 1470 r. z kolegiaty w Głogowie.
 IF 358 Missale, z około 1340/50 r. z kolegiaty św. Jana w Nysie.
 IF 360 Missale Wratislaviense, XV w. z kolegiaty w Głogowie.
 IF 361 Missale magnum, z 1472 r. z klasztoru św. Wincentego (norbertanów) we Wrocławiu.
 IF 364 Missale magnum, druga połowa XIV w. z klasztoru augustianów w Żaganiu.
 IF 365 Missale, XIV w. z klasztoru augustianów w Żaganiu.
 IF 366 Missale, pierwsza połowa XIV w. z klasztoru cystersów w Kamieńcu Żąbkowickim.
 IF 367 Missale, XIV w. z klasztoru augustianów we Wrocławiu.
 IF 368 Missale Cisterciense, pierwsza połowa XIV w.
 IF 373 Missale, XIV/XV w.
 IF 411 Graduale Cisterciense, około 1260 r. z klasztoru cystersów w Kamieńcu Żąbkowickim.
 IF 412 Graduale Cisterciense, z 1290/1300 r. z klasztoru cystersów w Kamieńcu Żąbkowickim

- IF 414 Graduale Cisterciense. z około 1250 r. z klasztoru cystersów w Lubiążu.
- IF 415 Graduale Cisterciense, pierwsza połowa XIII w. z klasztoru cystersów w Lubiążu.
- IF 418 Graduale Cisterciense, XIII w. z klasztoru cystersów w Jemielnicy, pow. Strzelce Opolskie.
- IF 463 Missale Cisterciense, Pars aestiva, około 1250 r. z klasztoru cystersów w Kamieniu Żąbkowickim.
- M 1120 Missale, pierwsza połowa XIV w. z kośc. paraf. św. Marii Magd. we Wrocławiu.
- M 1131 Missale Wratislaviense z 1364 r. z kośc. paraf. św. Marii Magd. we Wrocławiu.
- M 1142 Missale, XIV w. z kośc. paraf. św. Marii Magd. we Wrocławiu.
- M 1146 Missale Wratislaviense, z 1371 r. z kośc. paraf. św. Marii Magd. we Wrocławiu.
- M 1150 Missale Wratislaviense, początek XV w. z kośc. paraf. św. Marii Magd. we Wrocławiu.
- M 1151 Missale Wratislaviense, z 1330/35 r. z kośc. paraf. św. Marii Magd. we Wrocławiu.
- IQ 192 Missale parvum, XIV/XV w. z klasztoru cystersów w Henrykowie.
- IQ 195 Missale parvum, druga połowa XV w. z klasztoru augustianów w Żaganii.
- R 508 Missale, XV w. z kościoła św. Barbary we Wrocławiu (filia kośc. paraf. św. Elżbiety we Wrocławiu).
- B 1710 Missale Wratislaviense, XIV w. ze Śląska.
- B 1711 Missale Wratislaviense, z 1365 r. z kośc. paraf. w Paczkowie.

Biblioteka Ossolineum

373/II Missale altaris s. Annae, XV/XVI w. z Polski.

Lublin

Biblioteka Seminarium Duchownego

bez sygn. Missale, około 1400 r., z klasztoru kanoników regularnych laterańskich w Kraśniku.

Kórnik

- BK 40 Cantionalis pars secunda... per Franciscum Valentinum Ruthen (1711-1732). Cantionum Catholico devotarum de tempore ab Adwentu usque ad Festum Corporis Christi, una cum eius de Octava inclusive.
- BK 44 Polskie pieśni religijne XVI w., spisane ręką A. Kodeks Hieronima.